

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS FINK

Fem foredrag om

Dansk

udenrigspolitik

efter 1864

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1958

Fem foredrag om
DANSK UDENRIGSPOLITIK
EFTER 1864

T R O E L S F I N K

Fem foredrag om

DANSK UDENRIGSPOLITIK
EFTER 1864

Udgivet af

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1958

COPYRIGHT 1958 BY TROELS FINK

Printed in Denmark by Aarhus Stiftsbogtrykkerie

Forord

I efteråret 1957 modtog jeg fra Statsradiofonien en opfordring til at holde fire foredrag i radioens aftenhøjskole om dansk udenrigspolitik mellem 1864 og 1949. Da jeg fortrinsvis har beskæftiget mig med tiden 1864 til 1914, fandt jeg det naturligt at lægge tyngdepunktet i foredragsrækken på perioden før 1914, medens kun enkelte træk af den udenrigspolitiske problemstilling i 1920'erne og 30'erne og af situationen forud for den 9. april 1940 er blevet belyst.

Foruden de fire foredrag, der blev holdt i radioen, har jeg her for sammenhængens skyld tillige bragt et foredrag, som jeg har holdt ved anden lejlighed, om Danmarks udenrigspolitiske stilling under den russisk-japanske krig i 1904–05.

Under de studier, der ligger til grund for foredragene, har jeg haft adgang til en del materiale fra det tyske udenrigsministeriums arkiv, som er blevet fremdraget efter 1945, og jeg har ligeledes haft tilladelse til at benytte Udenrigsministeriets arkiv for tiden før 1914. Jeg vil gerne herved bringe Udenrigsministeriet min ærbødige tak for denne imødekommenhed.

Således som foredragene nu foreligger, har jeg måttet se bort fra kildehenvisninger; det er imidlertid mit håb at kunne behandle emnet i en større fremstilling og her give detaljerede oplysninger om kildegrundlaget. Nærværende lille bog kan kun betragtes som en kortfattet og foreløbig redegørelse, hvis udsendelse er foranlediget af den interesse, der fra forskellig side blev vist de fire radioforedrag.

For værdifuld hjælp ved bogens udgivelse og kritisk gennemlæsning af manuskriptet vil jeg gerne rette en varm tak til arkivar Vagn Dybdahl og ligeledes vil jeg gerne takke videnskabelig assistent, cand. mag. H. P. Clausen for læsning og anden god bistand.

Århus i marts 1958.

TROELS FINK

INDHOLD

De lange linier i dansk udenrigspolitik	9
Københavns befæstning som udenrigspolitisk problem	22
Danmarks udenrigspolitiske problem under den russisk-japanske krig	33
De Lütkenke forhandlinger 1906 – 07	55
Ved krigsudbruddet 1914 og 9. april 1940	66

De lange linier i dansk udenrigspolitik

1. Dansk neutralitetspolitik.

Danmarks udenrigspolitiske mål har skiftet fra den højeste grad af aggressivitet til den mest forsigtige selvhævdelse. Som yderpunkter kan man tage Knud den Store, vikingekongen, der bød over England i 1000-årenes første halvdel, og i den anden ende af historien Stauning og P. Munch som repræsentanter for en i militær henseende svagt underbygget neutralitet. Det store skel i Danmarks udenrigspolitik ligger ved året 1720. Indtil da var dansk udenrigspolitik i princip aggressiv, i den sidste fase fra 1658 til 1720 dog især i håb om at vinde Skåne tilbage. I 1720 blev dette håb opgivet. Danmark slog ind på at føre en art neutralitetspolitik, d. v. s. de skiftende danske regeringer holdt sig uden for andre magters krige, men de afholdt sig ikke fra at slutte alliancer. Danmark har i det 18. århundrede været i alliance med både England, Frankrig og Rusland. Da f. eks. den preussiske syvårskrig brød ud i 1756 skulle Danmark efter en allianceaftale være gået med Frankrig mod England, men det var den ældre Bernstorffs fortjeneste at forklare franskmændene, hvilken fordel det ville være for dem, hvis et neutralt Danmark kunne overtage en del af den franske handel på de kolonier, som den overlegne engelske sømagt havde afskåret Frankrig fra selv at handle med. Det var naturligvis en neutralitetspolitik med fordel for Danmark, og man kan ikke fortænke

den franske regering i, at den under krigens gang mistede interessen for fortsat at stå i alliance med Danmark.

Indtil 1807 lykkedes det stort set for de danske statsledere at hævde en neutralitetslinie. Men i kampen mellem Napoleon og hans fjender kunne Danmark ikke i det lange løb indtage et standpunkt mellem parterne. Ved Englands overgreb i 1807, da København blev bombarderet, blev Danmark tvunget over i en alliance med Napoleon og måtte i 1814 tage nederlaget sammen med ham. Uden venner, med ødelagte finanser og stærkt reduceret som magtfaktor ved tabet af forbindelsen med Norge, måtte Danmark efter Napoleonskrigene søge nye veje. Et forsøg på i 1815 at komme i alliance med det England, som just havde været fjende nr. 1, glippede; man gjorde da en dyd af nødvendigheden: Danmarks udenrigspolitiske linie kan fra da af kendetegnes som den alliancefri neutralitetspolitik. Stort set var det linien indtil 1949.

Til og med den første verdenskrig var den alliancefri neutralitetspolitik underbygget med omfattende forsvarsforanstaltninger, efter 1922 må man nærmest karakterisere dansk udenrigspolitik som en i militær henseende svagt underbygget neutralitetspolitik.

Rigtignok blev Danmark i 1940 overfaldet af Tyskland, og den alliancefri, svagt forsvarede neutralitetspolitik brød sammen. Men ser vi udenrigspolitikken under det vide perspektiv, må det siges stort set at være lykkedes fra 1814 til 1940 at hævde den danske neutralitet, ja, ved i 1940 at indtage en stilling som »fredsbesat« land, for at bruge et udtryk, der først er anvendt af Erik Scavenius, forsøgte man at forlænge neutralitetslinien også efter den tyske besættelse den 9. april; men under krigens gang blev denne holdning undergravet. Da Danmark igen dukkede frem som frit land i 1945,

var det ikke neutralt i forhold til Tyskland. I 1945 blev Danmark optaget i De Forenede Nationer, og i denne forsamling var det i de første år naturligt for danske politikere at indtage en plads mellem øst og vest. Danmark burde holde sig uden for alle blokdannelser, hævdede man, og derved fortsætte den traditionelle neutralitetslinie, dog var der forskel i forhold til tiden før krigen, ikke alene på grund af den formelle krigstilstand over for Tyskland, men også i den forstand, at det efter 1945 følte som en selvfølge for et stort flertal i det danske folk, at den for Danmark naturlige neutralitetspolitik skulle underbygges med et neutralitetsforsvar. Den militært set svagt underbyggede neutralitetspolitik, der dækkede perioden 1922–40, var definitivt opgivet. Men inden man nåede til klare forestillinger om, hvordan et dansk neutralitetsforsvar skulle indrettes, gik Danmark i 1949 ind i Atlantpagten. Derved kom landet med i en vidtspændende militæralliance. En kort stund 1948–1949 havde det set ud til, at en nordisk neutralitetsalliance kunne blive en realitet, men modsætningerne mellem Norge og Sverige gik for dybt. Der var i Danmark en udbredt sympati for en nordisk neutralitetspolitik underbygget med et effektivt forsvar, og intetsteds beklagedes mere dybt end i Danmark, at den nordiske mulighed glippede. Stillet over for valget mellem neutralitet og alliancepolitik, valgte Danmark Atlantpagten.

Det første afgørende årstal var altså 1720, da den stærkt aggressive og ekspansive udenrigspolitik blev opgivet til fordel for en neutralitetspolitisk praksis; det næste er året 1814, da den alliancefri neutralitetspolitik blev indledet, og endelig 1949, da Danmark så sin interesse i at være med i en stor, mange lande omfattende alliance. I 1807 brød den gamle neutralitetspolitik sammen, og i 1940 kom den alliancefri, svagt forsvarede neutralitetspolitik til kort.

2. De slesvigske krige.

Når det ovenfor er blevet hævdet, at den danske neutralitetspolitik stort set holdt fra freden i Kiel i 1814 til Hitler-Tysklands overfald på Danmark den 9. april 1940, kræver det en nærmere forklaring, for Danmark var i krig med tyske magter både i årene 1848–50 og i 1864. Årsagen var i begge tilfælde det slesvigske problem, som var et alvorligt udenrigspolitisk mellemværende mellem Danmark og Tyskland, fra den slesvig-holstenske revolution brød ud i 1848, til Sønderjyllands deling blev gennemført i 1920. Det skal derfor understreges, at den neutralitetspolitik, der har været omtalt i det foregående, gjaldt Danmarks stilling til andre magter, når de var i krig med hinanden, mens Danmark havde livsvigtige interesser at varetage i forhold til Tyskland.

I det gamle danske monarki, der bestod af kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, var dansk og tysk indfildret i hinanden. I Nordslesvig var folkestemningen i overvejende grad dansk, men de tyske sydslesvigere ønskede sammen med holstenerne et tysk Slesvig-Holsten som del af det tyske rige, og de danske nordslesvigeres flertal ønskede, som det danske folks flertal, den historiske grænse ved Ejderen. Tyskland var delt op i 39 lande, der kun løst var holdt sammen i det tyske forbund. Holsten var eet af de 39 lande, og den danske konge var på Holstens vegne medlem af det tyske forbund. Det tyske folk ønskede enhed, og det danske folk ønskede at leve uafhængigt af Tyskland. Bestræbelserne i Danmark og Tyskland var båret af den samme tendens mod at danne nationalstater, men historiske og statsretlige forhold komplicerede billedet. Det var umuligt at komme overens om en de-

ling; krigen 1848–50 endte tåleligt for Danmark, men problemet blev ikke løst. Krigen i 1864 endte med dansk nederlag; hele Slesvig blev afstået sammen med Holsten. De to hertugdømmer blev senere som provinsen Slesvig-Holsten indlemmet i Preussen.

Den dansk-tyske modsætning var opstået på det tidspunkt, da enevælden gav befolkningen i monarkiet lejlighed til at ytre sig om politiske forhold. Kravet om en fri forfatning blev da snart rejst. Men befolkningen i monarkiet kunne ikke enes om at stille krav i fællesskab. De tysksindede ønskede ikke forfatningsfællesskab med kongeriget, og den danske befolkningsdel ønskede ikke forfatningsfællesskab med holstenerne. Det var altså ikke blot spørgsmålet om Slesvig, der stod mellem Danmark og Tyskland, men hele grundlaget for det danske folks politiske tilværelse stod på spil. Efter 1852 gjorde man det ene forsøg efter det andet på at finde en løsning på det danske forfatningsproblem, men hovedvanskeligheden ligger i, at de tyske stormagter og det tyske forbund på Holstens vegne kunne stille betingelser, som, hvis de blev opfyldt, gjorde Danmark mere eller mindre afhængig af de tyske magter eller den tyske befolkningsdel i monarkiet.

Og endelig må man nævne det forhold, at den danske neutralitetspolitik var belastet af Holstens forbindelse med det tyske forbund. En del af den danske hær skulle stå til rådighed for den tyske forbundsarmé, hvis denne blev mobiliseret. Man anvendte holstensk mandskab til det tyske forbundskontingent, men af officererne var mange danske. Det tyske forbund kom ikke i krig i tiden 1815–64, men i flere kritiske situationer blev forbundskontingentet gjort klar, og danske politikere var dybt bekymrede ved udsigten til, at en del af den danske hær skulle engageres i et felttog som en del af det

tyske forbunds hærstyrke. At have »Jens i den tyske forbundshær«, som man sagde, var ikke noget lysteligt perspektiv.

Ved en dristig, ja, alt for dristig politik søgte de danske statsledere i 1863–64 at komme løs af forbindelsen med Holsten og derigennem at blive fri for afhængigheden af Tyskland. I denne farlige situation var det naturligt for Danmark at se sig om efter hjælp. De ikke-tyske stormagter forstod ikke rigtig, hvad der stod på spil, og var i hovedsagen interesseret i, at monarkiet blev opretholdt, uanset hvordan det var organiseret. Kun i Sverige og Norge var der virkelig forståelse for Danmarks stilling. Der var der også positiv interesse for, at Danmark kunne slippe ud af forbindelsen med Holsten. Man indså i Sverige, at det var en forudsætning for en skandinavisk politik, at Danmark-Slesvig fik sin egen forfatning. Det svenske kongehus var stærkt grebet af tanken om muligvis at kunne forene alle tre nordiske kongekroner, og man håbede blandt ledende danske politikere i 1863 på en alliance med Sverige-Norge. Man får et lille indtryk af sammenhængen mellem den nordiske og den slesvigske politik ved en udtalelse, fremsat i januar 1863 af kultusminister Monrad til den svenske gesandt i København, Henning Hamilton: Inden to måneder må Danmark enten have et forbund med Sverige og siden forsvare sig til det yderste, eller også må man opgive enhver tanke på en skandinavisk politik og selvstændighed, samt uden strid slutte sig til Tyskland og underkaste sig dets fordringer. Monrad har her dramatiseret situationen, men kernen i hans udtalelse er rigtig nok. I juli-august i 1863 gik den svenske konge og udenrigsminister dybt ind i allianceforhandlinger, efter at Danmark havde taget initiativet til at skille Holsten ud fra den øvrige del af monarkiet, men da det kom til stykket, meldte Sverige-

Norge fra, desværre uden i rette tid at sige ren besked. Danmarks dristige politik gav den da nylig udnævnte preussiske ministerpræsident, Bismarck, påskud til den krig, han ønskede, og han fik Østrig til at gå med Preussen. På krigsskuepladsen kunne Danmark ikke hævde sig, og ved forhandlingsbordet kom de danske politikere til kort over for Bismarcks overlegne statskunst. Krigen endte med, at Danmark til Østrig og Preussen måtte afstå Holsten og hele Slesvig. Der havde i juni 1864 været en mulighed for at gennemføre en deling af Slesvig, men chancen blev forpasset.

Således kan man i meget korte træk ridse baggrunden op for den politik, der begyndte efter 1864. Krigen havde betydet et dybt indgribende brud i det danske folks tilværelse. Som magtfaktor var Danmark igen engang blevet stærkt reduceret, men det må ikke svække blikket for den kendsgerning, at den håbløse sammenfiltring af det danske monarki og det tyske forbund hørte op, og for så vidt blev Danmark mere frit stillet i den internationale politik; men det dansk-tyske forhold var stadig alvorligt belastet, fordi de danske nordslesvigere mod deres vilje var blevet skilt ud fra det danske folk.

3. *Det nordslesvigske spørgsmål.*

I de følgende foredrag om danske udenrigspolitiske emner skal forholdene i Sønderjylland ikke stå i centrum, men de blev i høj grad bestemmende for de følelser, hvormed Tyskland blev omfattet i det danske folk. De danske nordslesvigere protesterede, så godt det lod sig gøre, imod adskillelsen fra Danmark i 1864, og i 1866 syntes det at lysne for dem. Da Bismarck trængte Østrig ud af det tyske forbund ved den kortvarige krig i sommeren 1866, gav den østrigske kejser ved freden i Prag

afkald på sin del af byttet fra 1864, men det blev samtidig bestemt i § 5, at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig skulle have lov til ved en folkeafstemning at afgøre, om de ville tilbage til Danmark. Det gav sønderjyderne en ganske særlig stilling; ingen anden fra moderlandet adskilt folkedel i Europa kunne henvise til en sådan bestemmelse. Men Bismarck havde ikke hastværk. I 1867–68 forhandlede man om betingelserne for en folkeafstemning; fra dansk side turde man ikke gå ind på de krav om garantier for det tyske mindretal, som Bismarck forlangte. Det ville igen åbne døren for tysk indblanding i indre anliggender. Men håbet om en folkeafstemning bestod.

Da den fransk-tyske krig brød ud i juli 1870, var de ansvarlige danske politikere alvorligt fristet til at ofre neutraliteten for at gribe en chance for at vinde Nord-slesvig tilbage. Blandt de ministre, der i 1870 var ved magten i Danmark, var nogle af de politikere, der i 1863–64 havde haft afgørende indflydelse på den danske politik. Blandt dem C. C. Hall, C. E. Fenger, og A. F. Krieger. Hvis krigen ville ende med fransk sejr, mente de, at der var gode chancer for, at Danmark ville få Sønderjylland tilbage. Til en begyndelse afgav Danmark derfor i juli 1870 en meget vagt affattet neutralitetserklæring, hvorved døren blev holdt åben, og den franske regering sendte i august 1870 en særlig gesandt, hertugen af Cadore, til København. Den første forhandling med ham fandt sted den 5. august. Franskmanden var højt oppe og forlangte meget overlegent en øjeblikkelig allianceaftale. Det næste møde fandt sted den 7. august. Da var tonen nedstemt. Meddelelsen om de tyske sejre ved Wörth og Saarbrücken var nået til København. Hertugen af Cadore rejste snart hjem igen med tomme hænder. De hurtigt indtrufne tyske sejre blev afgørende for Danmarks stillingtagen.

Ved krigsudbruddet 16. juli 1870 havde stemningen i Danmark været høj. Den københavnske studenterforening holdt møde på Klampenborg den dag. En af deltagerne har senere skildret situationen med disse ord: »Der lå krig i luften; vi følte det vidunderlige var os nær. I et mægtigt kor rullede sangen gennem salen: »Den lærde svend bar aldrig sky for krigens ravn.« Med eet blev der dødsstille – og så lød det skæbnsvangre budskab: »Frankrig har erklæret Preussen krig.« Det er umuligt at skildre denne jubel, disse hurraråb uden ende, alle disse unge ansigter med blussende kinder og funk-lende øjne, gamle mænd og unge fyre græd af begejstring, vildfremmede omfavnede hverandre og gamle venner trykkede hinanden tavst i hånden.« Og så fortsætter han: »Det var sidste gang, der var begejstring i Danmark.« Med de tyske sejre svandt håbet om oprejsning for tabet i 1864. Stemningen blev mørk og dyster. Det nye tyske kejserrige, som Bismarck skabte, blev Europas stærkeste militærmagt; håbet om at få Nordslesvig tilbage gennem opfyldelse af Pragfredens § 5 sygnede hen. Den tyske skygge kastedes ind over Danmark, og angsten for, at Bismarck skulle fortsætte på sin sejrrige bane ved at erobre hele Danmark, gjorde sig mange steder gældende. Angsten for Tyskland er et fast træk i dansk udenrigspolitik siden 1864, men alvorligt forstærket fra 1870. Håbet om at vinde Nordslesvig tilbage engang i fremtiden var dog ikke opgivet, og nordslesvigerne selv holdt stadig fast ved håbet og fortsatte deres protestpolitik imod, at deres landsdel var blevet indlemmet i Preussen.

I 1878 fandt Bismarck tiden inde til at få løftet om folkeafstemning ud af verden. Østrig gik med på at ophæve § 5, og i februar 1879 blev ophævelsen almindelig bekendt gennem pressen. Den danske regering var ikke blevet informeret derom på forhånd. For-

sigtigt antydede regeringen i en note, at § 5's formelle ophævelse vel ikke behøvede at betyde, at Tyskland nu betragtede det nordslesvigske spørgsmål som overhovedet ikke eksisterende. Men svaret i Berlin var skarpt. Enhver tale om at tilbagegive dele af Slesvig til Danmark var nu bortfaldet.

Tysklands tryk føltes efter dette endnu mere knugende, og dertil kom en heftig pressekampagne imod Danmark og det danske kongehus, fordi kongen, Christian IX, havde tilladt sin yngste datter, prinsesse Thyra, at gifte sig med tronprætendenten til Hannover, hertug Ernst August af Cumberland. Da Bismarck efter krigen i 1866 reorganiserede Nordtyskland, havde han fordrevet den hannoveranske konge og indlemmet Hannover i Preussen. Dyb bitterhed herskede i det afsatte kongehus.

Videregående planer imod Danmark har Bismarck dog ikke haft, men luften føltes i Danmark tordensvanget. Den voksende undertrykkelse af danskheden i Sønderjylland i de følgende årtier gjorde sit til at holde den dansk-tyske modsætning i live. Den danske regering kunne på intet tidspunkt mellem februar 1879 og oktober 1918 proklamere ønsket om Nordslesvigs genforening med Danmark som led i dansk udenrigspolitik, men i det danske folk levede håbet trods alt. I 1920 blev det slesvigske problem løst ved en folkeafstemning, således som man i Danmark ønskede det, og dermed var det eneste territoriale problem af nævneværdig betydning for dansk udenrigspolitik blevet klaret. Man skulle tro, at forudsætningerne for et godt tysk-dansk naboforhold dermed var bragt til stede, for der blev kun små mindretal tilbage på begge sider af grænsen, men heller ikke i årene efter genforeningen i 1920 kom naboskabet til Tyskland i et virkeligt harmonisk leje. Hjemmetyskerne rejste kravet om en grænserevision, og

det officielle Tyskland lod en dør på klem for dette krav. Bortset herfra var forholdet til det demokratiske Weimartyskland tåleligt, men da Hitler kom til magten i 1933, blev grænsen mellem Danmark og Tyskland til lige en grænse mellem demokrati og diktatur. Tysklands overfald på Danmark i 1940 og de fem års besættelse gjorde kløften mellem dansk og tysk dybere end nogensinde før. Først i de allerseneste år synes der at åbne sig vej til et fredeligt og velvilligt naboskab mellem Danmark og Tyskland. Danmark og Vesttyskland er fra 1955 i alliance med hinanden inden for Atlantpagtens rammer, og ved dansk-tyske mindretalsforhandlinger i foråret 1955 har man søgt at bane vejen for et harmonisk samliv mellem danske og tyske i grænseegnene nord og syd for den dansk-tyske grænse. Det dansk-tyske forhold er endelig blevet afspændt, men i den periode, der her skal behandles, er forholdet til Tyskland Danmarks alvorligste udenrigspolitiske problem.

4. Udenrigspolitik og forsvarspolitik.

Tyskland var den magt, der lettest kunne krænke den danske neutralitet, og bekymringen for Tyskland spillede en afgørende rolle for de officerer, der udformede de forsvarspolitiske foranstaltninger, hvormed man i Danmark søgte at underbygge neutralitetspolitikken. Vil man forstå den danske udenrigspolitik, er det praktisk at se den i sammenhæng med forsvarspolitikken; og omvendt er det hensigtsmæssigt at betragte de forskellige forsvarsordninger på deres udenrigspolitiske baggrund. Man får et godt udgangspunkt for udenrigspolitikken ved at se på de forskellige forsvarsordninger; i perioden mellem 1864 og 1940 kan man sondre mellem fire, der hver for sig repræsenterede vidt forskellige syns-

punkter. Den første blev gennemført i 1867; den anden i årene 1885–1894, de såkaldte provisorieår; den tredje i 1909 og den fjerde i 1922 med ændringer i 1932 og 1937.

Den første ordning, hærloven af 1867, var organiseret efter det synspunkt, at Danmark burde have en mindre, veludrustet, letbevægelig felthær, der ville være velegnet til i givet fald at operere sammen med en stormagts-hær. Sådant som magtgrupperingen var sidst i 1860'erne, betød det i praksis, at den danske hær var egnet til at operere sammen med et fransk ekspeditionskorps i en eventuel fransk-tysk krig. I 1870 faldt forudsætnin-gerne for en sådan hærordning bort. Af større betydning var den forsvarsordning, der omkring 1890 fandt sit udtryk i fæstningsanlægget omkring København. I korthed var ideen med en stærk landbefæstning omkring København at have et sted, hvor man kunne holde ud, indtil der kunne komme hjælp, d. v. s. holde ud imod Tyskland, indtil en eller flere af de andre stormagter i deres egen interesse ville komme til hjælp. Fæstningen var et stridens tegn i dansk indre politik, fordi fæstningsanlægget og kampen om den politiske magt blev filtret håbløst ind i hinanden. Striden om Københavns befæstning er ofte skildret i dens indrepolitiske sammenhæng. I det følgende foredrag i denne række er det formålet at betragte fæstningen på udenrigspolitisk baggrund.

I det tredje foredrag (her kapitel 4) skal den udenrigspolitiske baggrund for forsvarsordningen af 1909 gennemgås ved en skildring af forhandlinger mellem departementschefen i det danske krigsministerium, L. C. F. Lütken, og den tyske generalstabschef, H. v. Moltke, i 1906–07. Tanken med Lütkens forhandlinger var at give Tyskland tillid til Danmarks neutralitet ved at gøre den acceptabel for Tyskland. Det kunne gøres på den

måde, at Danmark indrettede sit forsvar således, at det var effektivt imod alle andre magter end Tyskland.

I det sidste foredrag skal situationen omkring den første verdenskrigs udbrud skildres, fordi man her første gang for alvor så perspektivet i den sidste fase af neutralitetspolitikken. Danmark havde i 1914 et efter forholdene ganske stærkt forsvar, men det var den daværende regering, regeringen Zahles opfattelse, at dette forsvar ikke gav Danmark nogen virkelig betryggelse, og at Danmark burde indrette sin politik på ikke at bruge krigeriske midler. Det var dog først ved mellemkrigstidens forsvarsordninger, at konsekvensen, om end ikke den fulde konsekvens, af dette standpunkt blev taget. Det medførte en alvorlig svækkelse af den danske hær og flåde.

Formålet for dansk udenrigspolitik var efter 1870 ganske klart at bevare neutraliteten; men måden og midlerne så danske politikere vidt forskelligt på; det ses tydeligt, når man i stærk forenkling stiller bærerne af de tre forsvarspolitiske synspunkter over for hinanden; dem, der ville holde ud, indtil der kom hjælp; dem, der ville gøre dansk neutralitet acceptabel for Tyskland, og dem, der mente, at dansk neutralitet var bedre tjent med et svagt forsvar end med et stærkt.

Københavns befæstning som udenrigspolitisk problem

Det var naturligt efter 1864 at ændre den danske forsvarsordning og tilpasse den efter de forandrede udenrigspolitiske forhold. Det skete i 1867, men der er ingen grund til at opholde sig længe ved denne forsvarsordning, fordi baggrunden for den hurtigt faldt bort. Sidst i 1860'erne var der, som tidligere nævnt, alvorlig risiko for en tysk-fransk konflikt. Hvis en sådan krig udbrød, og den danske regering måtte se sin interesse deri, havde man efter 1867-ordningen en dansk hær, der i givet fald kunne samarbejde med et fransk ekspeditionskorps. Ordningen var altså særdeles velafpasset til den situation, der virkelig indtraf i 1870 med den tysk-franske krig, men begivenhederne udviklede sig så hurtigt til skade for Frankrig, at der ikke blev tale om en dansk-fransk samvirken. Efter 1870 var situationen en helt anden, og en mere dybtgående revision af det danske forsvarssystem var påkrævet; ikke alene fordi Tyskland nu var den stærkeste fastlandsmagt, men også fordi den danske flådeoverlegenhed definitivt gik tabt. Endnu under krigen i 1864 havde den danske flåde behersket de danske farvande, og den havde været i stand til at blokere preussiske havne. Det var helt udelukket efter 1870, og man drog konsekvensen af de ændrede forhold. Spredt ud over landet kunne det danske forsvar intet udrette, der var derfor almindelig enighed om, at en koncentration var nødvendig. Men hvordan? De ledende officerer fremsatte i begyndelsen af 1870'erne

flere forskellige forslag. Her skal kun to af dem nærmere belyses. Det ene forslag gik ud på at basere det danske forsvar på et både til lands og til vands stærkt befæstet København; medens efter det andet forslag forsvarrets tyngdepunkt skulle lægges på Sjælland, således at Sjællands forsvar blev støttet af en ganske let befæstning omkring København til landsiden og en stærk befæstning til søsiden.

Disse to forslag fik megen betydning for forsvarsdiskussionen i det hele taget, og der er grund til lidt nærmere at se på de principper, der lå bag. Meningen med et til lands stærkt befæstet København var den, at Danmark måtte have et fast punkt, hvor forsvaret kunne holde ud, indtil der kunne komme hjælp. Ser man bort fra de vage udtryk, der naturligt nok blev benyttet i tidens offentlige debat, betød det så meget, at hvis Tyskland ville angribe Danmark, skulle et stærkt befæstet København være det sted, hvor den danske hær kunne holde ud, indtil England og/eller Rusland i egen interesse ville komme Danmark til hjælp. Nogen forhåndsaftale kunne man ikke regne med, og man ville ikke principielt fravige neutraliteten, men man kunne gå ud fra, at England og Rusland havde en vis interesse i, at indsejlingen til Østersøen var på en neutral magts hånd.

Københavns befæstning spillede også en rolle for dem, der tænkte på et isoleret dansk forsvar over for Tyskland. Kun bag Københavns volde villé der være en rimelig chance for virkelig at væрге for sig, men også tilhængerne af en stærk landbefæstning så dog i øjnene, at et isoleret dansk forsvar imod Tyskland ikke kunne holde ret længe. Den sidste konsekvens måtte så blive at gå under med ære.

Den anden tanke, et forsvar af Sjælland støttet til en stærk søbefæstning ved København og en lettere

landbefæstning, var velafpasset til det formål at hævde den danske neutralitet, når stormagterne i nabolaget var i krig med hinanden. I så fald var det en naturlig dansk opgave at hindre disse magter i at sætte sig fast på Sjælland. Det var netop i 1870'erne en rimelig betragtningstype. Der var nemlig gentagne gange risiko for, at England og Rusland skulle komme i krig med hinanden. I en sådan situation kunne stærke søforter ved København og et kraftigt forsvar af Sjælland være med til at hindre, at en af de to magter satte sig fast på den danske hovedø for at bruge den som militær basis imod sin fjende.

Almindeligvis regnede man med, at et til landsiden stærkt befæstet København havde brod imod Tyskland. Det skal forstås sådan, at hvis England eller Rusland måtte se en interesse deri, kunne en engelsk eller russisk landgangshær næppe hævde hele Sjælland mod Tyskland, men nok sætte sig fast i København og modstå et eventuelt tysk angreb bag Københavns stærke værn. Derimod mente man, at en stærk søbefæstning snarere kunne blive til fordel for Tyskland. Tyskland ville nemlig let kunne sætte sig i besiddelse af Sjælland og ville med de svære kanoner fra Københavns søforter kunne holde en overlegen flådemodstander på afstand. Det er væsentligt at fastholde, at der under alle omstændigheder var risiko for, at danske forsvarsanlæg kunne blive brugt af stærkere magter end Danmark. Det var en af hovedindvendingerne mod højreregeringernes forsvarsplaner. For tungt et sværd i den svages hånd, som oppositionens folk sagde.

Da tanken om Københavns landbefæstning første gang dukkede op i et lovforslag i 1872, var det som en let befæstning i forbindelse med et forslag om en større koncentration af forsvaret på Sjælland og en udbygning af Københavns søbefæstning. Den lette landbefæstning

stod for øvrigt langt nede på ønskesedlen, men tanken om Københavns befæstning blev straks en stridens genstand mellem partierne. Højre ville en endnu stærkere landbefæstning end regeringens første forslag, venstre ville aldeles ingen landbefæstning. Venstres ledende mænd holdt på det levende værn, d. v. s. en mobil feltarmé, støttet af et stærkt søværn. Et Danevirke i hver mands bryst, som venstrepolitikerer Chresten Berg udtrykte det. Men afgørende var det, at den storpolitiske modsætning mellem højre og venstre om landets styreform blev uløseligt kædet sammen med forsvarssagen. Venstre kæmpede for den parlamentariske statsskik og underordnede forsvarssagen under dette mål. Højre og regeringen kæmpede for at holde bønderne borte fra magten ved at hævde kongens ret til at udpege ministre efter eget behag, og højre benyttede i 1880'erne forsvarssagen til moralsk at retfærdiggøre regeringen Estrups provisoriske finanslove. Regeringen og folketingsflertallet tørnede gang på gang hårdt sammen; det var umuligt at nå til enighed om en ny, samlet forsvarsordning, men når man ser nøje til, skete der alligevel en del, før det politiske liv gik i hårdknude i 1882.

I årene 1876 til 1879 blev Københavns søbefæstning i stilfærdighed forbedret. Chresten Berg gik bl. a. med til nogle svære Kruppske kanoner til søforterne. Der var god grund til det, for spændingen mellem Rusland og England var som nævnt flere gange lige på bristepunktet, og regeringen var især optaget af denne modsætning, mens bekymringen for Tyskland i disse år var lettet lidt. Man har fra en spændt engelsk-russisk situation i 1878 nogle karakteristiske udtalelser af konsejlspræsident Estrup, der var uenig med udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, om vort forhold til omverdenen. Estrup gik ud fra den forudsætning, at Tyskland i en russisk-engelsk krig ville gå med Rusland. Det var næppe rigtigt,

men det er lige meget her, hvor det kommer an på, hvad Estrup troede, og hvilke konsekvenser han drog af sin opfattelse for Danmarks vedkommende. Han sagde: »Udenrigsministeriet (d. v. s. dets direktør, P. Vedel) frygter for enhver tilnærmelse til Tyskland, som kunne føre til, at vi senere blev nødt til at følge Tyskland i kamp og kom til at tage det første stød. Jeg ønsker en sådan tilnærmelse. Den næste kamp, i hvilken Danmark kom til at stå (med allierede eller ene) mod Tyskland, blev sandsynligvis Danmarks sidste kamp – og jeg anser det derfor for nødvendigt, at vi i tide nærmer os Tyskland så meget, at der ikke kan være nogen som helst tvivl om, at Danmark vil stå på dets side i ethvert tilfælde aldrig imod det. Udenrigsministeriet nærer overvættets frygt for overlast fra England, jeg anser Englands venskab for værdiløst, dets uvenskab for lidet betydende sammenlignet med Tysklands«. I 1878 var der god overensstemmelse mellem Estrups syn på forholdene og udbygningen af Københavns forsvar til søsiden, der betød, at man i givet fald kunne holde England på afstand, men det er vanskeligt at bringe denne udtalelse i samklang med Estrups senere politik.

Fire år senere, i 1882, tog Estrup nemlig tanken om Københavns landbefæstning op, altså en plan, som man almindeligvis opfattede som rettet mod Tyskland, selvom det naturligvis ikke blev sagt officielt, og selvom en regering naturligvis ikke behøvede at bruge fæstningen imod Tyskland. Der var da både udenrigspolitisk og indenrigspolitisk sket en del forskydninger. For det første var forholdet til Tyskland blevet alvorligt forværret i 1879, da det i februar dette år kom offentligt frem, at Pragfredens § 5 var blevet ophævet; løftet om folkeafstemning i de nordlige distrikter af Slesvig var altså taget tilbage, som omtalt i det forrige foredrag. Samtidig satte en tysk propagandatrommeild ind mod Danmark og det danske

kongehus, fordi prinsesse Thyra var blevet gift med hertugen af Cumberland, der gjorde krav på at blive konge i Hannover. Den tilsyneladende alvorlige trussel imod Danmark gav i begyndelsen af 1880'erne næring til en vældig forsvarsbevægelse. En lang række forsvarsforeninger blev oprettet, en forsvarsadresse samlede over 100.000 underskrifter, og der blev samlet ind blandt danske kvinder til køb af kanoner, for blot at nævne enkelte træk i billedet. Det blev af afgørende betydning, at denne forsvarsbevægelses tilhængere identificerede Københavns landbefæstning med det danske forsvar overhovedet. Alle andre former for et dansk forsvar blev afvist som upatriotiske. Forsvarsbevægelsen stod derved i modsætning til venstre. Men alligevel er det vanskeligt at forstå, hvad der har bragt Estrup til netop i januar 1882 at foreslå en kraftig landbefæstning omkring København; forklaringen må nok søges i indenrigspolitiske, snarere end i udenrigspolitiske forhold. Det var i al fald en udfordring til venstre, og det blev signal til kamp om forfatningen. Det var også en udfordring til højrepartiets moderate del, de gamle nationalliberale. Hvor dybt Estrup selv har været overbevist om, at denne forsvarsform var den rigtige, er en sag for sig, afgørende er det, at han støttede og benyttede Københavns befæstning i sin politik. Et nyt skridt i denne retning tog han, da han i 1884 gjorde fæstningens varmeste talsmand, oberst J. J. Bahnson, til krigsminister, og da venstre i 1885 nægtede at bevilge de midler til forswarets udbygning, som regeringen krævede, udstedte Estrup en provisorisk finanslov. Det gik det sig hvert år til og med 1893.

I disse år blev København befæstet for midler, der ikke var bevilget af folketinget. Det danske forsvar fik derved mod folketingets ønsker en form, der efter den almindelige opfattelse havde brod imod Tyskland, og uanset hvordan fæstningen var kommet til verden, var den

nu det givne grundlag for dansk forsvar, som man i udlandet måtte regne med. Det er især af interesse at undersøge, hvordan den blev bedømt i Tyskland.

Forholdet til Tyskland var ved midten af 1880'erne faldet lidt til ro efter alarmen i 1879, og i Tyskland tog man planen om Københavns befæstning roligt. Den tyske gesandt i København forelagde i 1885 problemet for Bismarck, der lod spørgsmålet gå videre til den gamle kejser Wilhelm, som mente, at Tyskland ikke burde blande sig i denne sag. Han anså det som formålstjenligt for Danmark at befæste København til beskyttelse mod krænkelse af dets neutralitet, »til hvilken neutralitet det overhovedet i enhver krig turde være henvist. Selv som vor allierede kunne vi ikke beskytte det, før vor flåde er så stærk, at den kan beskytte Danmark mod stormagternes flåde«, skrev kejseren. Bismarck gav derefter gesandten i København ordre til at forholde sig passivt. Det ser ikke ud til, at man i Tyskland i befæstnings-sagens første fase har heftet sig særlig ved den mulighed, at København i givet fald kunne benyttes af en anden stormagt imod Tyskland. Men efterhånden som forholdet mellem Tyskland og Rusland blev køligere i slutningen af 1880'erne, ændredes opfattelsen. Forholdet mellem Tyskland og Rusland blev gradvis dårligere i Bismarcks sidste kanslerår, han gik af i 1890, men det var dog først i 1891–93, at det tysk-russiske forhold blev alvorligt forværret som følge af en russisk-fransk tilnærmelse.

Et vidnesbyrd om en ændret tysk opfattelse kom frem som reaktion på en tale af krigsminister Bahnson i Saks-købing i 1887. Bahnson havde sagt, at Danmark efter hans mening måtte skynde sig med at fuldende Københavns befæstning. Han henviste til det lige offentliggjorte tyske generalstabsværk om krigen i 1864, hvoraf det fremgik, at tyskerne i oktober 1864 havde under-

søgt, om det lod sig gøre fra Pommern at gå over til Sjælland, og hvad man dengang anså for muligt, var det, efter Bahnsons mening, i 1887 endnu mere, efter at Tyskland havde fået herredømmet til søs. Planen kunne til en given tid dukke op igen, mente han. Talen vakte opmærksomhed i den europæiske presse.

Udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, skrev bekymret i et privatbrev: »Rigtignok passer dette jo ikke ganske til, hvad der officielt ellers påstås, at Københavns befæstning slet ikke har hensyn til Tyskland og kun skal sikre vor neutralitet imod England, Frankrig og Rusland, men Bahnson taler jo på Lolland slet ikke til Europa, men til vore egne kanutter, og der har han jo lov at sige, hvad der kan virke på dem.« Vedel frygtede, at der ved Bahnsons tale og nogle artikler i Dagbladet i samme ånd blev givet »udlandet anledning til at tro, at vi virkelig ville have København befæstet, for så ved given lejlighed at risikere et angrebsforbund med Frankrig og Rusland mod Tyskland«.

Man fæstede i Tyskland ikke lid til Bahnsons forsikringer og bortforklaringer. Dertil kom, at den russiske presse viste øget interesse for Københavns befæstning. Det hed bl. a. i 1888 i en artikel, som Politiken gengav: »København kan under visse omstændigheder blive et fortræffeligt støttepunkt for en aktion af vor flåde, der er på det nøjeste forbunden med den danske«.

Da krigsminister Bahnson i 1890 i folketinget blev angrebet af fæstningsfjendtlige venstrepolitikere, påstod han, at Tysklands militære ledere helst ville se et velbefæstet København ved Øresund, og han bagatelliserede de tyske presseudtalelser, der gik i modsat retning. Kejser Wilhelm fik en indberetning herom forelagt, og gesandten fik at vide, at »Allerhøjestamme har til krigsminister Bahnsons ytring, at Tyskland måske ikke ugerne ser Københavns befæstning, bemærket, at krigsministe-

ren tager fejl og sandsynligvis ikke selv tror på sin påstand«. Situationen kan yderligere illustreres med et uddrag af et brev, som prins Hans, en bror til Christian IX, skrev til den svenske konge, Oscar II, i oktober 1891. Prins Hans lever i erindringen som en lidt komisk skikkelse, men efter hans breve at dømme var han en særdeles fornuftig mand. I brevet hed det: »Gid også befæstningen, som bygges med det formål for så meget bedre engang at kunne hævde landets neutralitet, ikke netop måtte føre os på krigslystne og krigeriske veje. Kongen og hans regering anser neutraliteten den for os eneste rigtige vej, men desværre netop mange højreblade skriver undertiden de utroligste artikler om en mulig god udsigt for Danmark ved en tilslutning til Rusland og Frankrig måske at kunne genvinde Slesvig. Man kan ikke nægte, at hvad der i modsat retning skrives i venstreblade er uendelig meget mere fornuftigt, men dette forhold har til følge, at man i Tyskland ikke rigtig tror på vor regerings fredskærlighed, men at vi gennem Rusland mere og mere vil trækkes over til dets og Frankrigs side.«

I december 1891 sendte den tyske gesandt, v. Brincken, en længere indberetning hjem om det danske forsvarsvæsen. Officielt hævdede man i København, skrev gesandten, at hær, flåde og fæstning havde neutralitetsværn til formål, men selv ministre som Bahnson og Scavenius, da han var kultusminister (indtil 1891), havde hævdet, at fæstningen havde til formål at holde ud, indtil der kom hjælp, d.v.s. holde ud imod et tysk angreb, indtil der kom hjælp. Gesandten mente, at der skulle en vis portion naivitet til at tro, at søforternes kanoner i givet fald skulle bruges mod russiske og franske krigsskibe, hvis disse skibe krænkede den danske neutralitet og viste sig på Københavns red for derfra at operere imod de tyske kyster. Måske var der ikke fare for, at Danmark lige straks ville vende våbnene

mod Tyskland, men eventuelt efter et tysk nederlag i et slag. På kongens neutralitetsvilje kunne man ikke tvivle, men spørgsmålet var, om han kunne modstå et pres. Denne tillid til Christian IX personlig går tilbage til udtalelser af kongen, der gerne så en politisk tilnærmelse til Tyskland.

Gesandtens indberetning har interesse ved at belyse mistilliden til den danske regerings neutralitetsvilje. Denne mistillid fik et meget autoritativt og meget foruro-ligende udtryk af selve den tyske rigskansler, Bismarcks efterfølger i embedet, v. Caprivi. I en tale i en parlamentarisk kommission, der i januar 1893 behandlede den tyske hærlov, satte han Danmark ind i en storpolitisk sammenhæng, som man ikke var glad for i København. »Foruden disse to modstandere (Rusland og Frankrig)«, sagde han, »kommer endnu i betragtning Danmark, hvis hof er midtpunktet for mange af de udenrigspolitiske tråde. Skønt den danske konge er os venligsindet, rådede der dog ved det københavnske hof i sommer en politisk vindretning, som ikke er os gunstig. Den tyske flåde er ganske vist, når den russiske flåde står alene, denne voksen, men man må tage i betragtning, at stærke franske skibe kan møde op i Østersøen for at gennemføre Ruslands herredømme her ved hjælp af Danmark som Ruslands vasal«. I en officios version blev ordlyden lidt afdæmpet, men indtrykket af tysk mistillid sad tilbage. Endnu værre blev det i efteråret 1893, da franske krigsskibe lå i København, samtidig med at Alexander III af Rusland var på familiebesøg ved hoffet. Zaren aflagde besøg på de franske skibe til stor bekymring for Christian IX og til stor irritation for den tyske gesandt, der havde let ved at forplante irritationen til kejser Wilhelm. Kejserens randbemærkning til gesandtens indberetning fik følgende kraftige form: »Danmark bliver af de høje fyrstelige damer revet redningsløst i fordærv!

Med dets neutralitet er det forbi.« Der var her tænkt på dronning Louise og hendes døtre, kejserinde Dagmar af Rusland og prinsesse Alexandra, gift med prinsen af Wales. Det var selvfølgelig en forhastet slutning, men den internationale avisdebat om Københavns befæstning var tilstrækkelig til at godtgøre, at denne ikke i sig selv tjente til at skabe tillid til den danske neutralitetsvilje, tværtimod. I kombinationen Frankrig-Rusland kunne kvikke journalister let indføre Københavns befæstning som et naturligt led. Det var derfor nærliggende for ansvarsbevidste danske politikere så stærkt som muligt at fremhæve neutraliteten som mål for den danske udenrigspolitik. Chancen for dem kom i 1894.

Estrups ministerium var ved at miste sine politiske positioner. Kassen var tom, fæstningen var bygget for opsparede midler, en ny skat turde regeringen ikke udskrive uden folketingets samtykke. Venstre var splittet i en moderat og radikal retning, og af dem fik i 1892 den moderate retning overtaget. Det moderate venstre kunne mødes med moderate elementer i højre, der gerne ville tilbage til lovlige tilstande. I 1894 sluttede de et storpolitisk forlig, som kostede Estrup ministertaburetten. En af de største vanskeligheder ved forliget var Københavns befæstning. Den lå der nu; det var udelukket af få den sløjfet; den måtte accepteres af det moderate venstre, men det var en besk pille at sluge. Det var en indrømmelse til højre, men det moderate venstre fik en modydelse. I forliget blev det udtalt, at forsvarsvæsnets ordning kun sker med det mål for øje at værgе os mod angreb og værne om vor neutralitet under sammenstød med andre magter, og regeringen blev opfordret til ved gunstig lejlighed at søge den danske neutralitet almindelig anerkendt og respekteret.

Danmarks udenrigspolitiske stilling under den russisk-japanske krig

Den opfordring, som det store politiske forlig i 1894 indeholdt, at regeringen ved gunstig lejlighed skulle søge dansk neutralitet almindelig anerkendt og respekteret, tog de følgende konservative regeringer kun forbeholdent på. Det var et vanskeligt problem at drøfte med stormagterne, for det havde ikke deres interesse.

Neutraliseringstanken havde særlig fodfæste i venstrepartiet, og det var derfor rimeligt, at ideen efter systemskiftet i 1901 blev ført frem på ny og med øget styrke. I 1902 vedtog Dansk Fredsforening en resolution om, at Danmark skulle erklære sig principielt og vedvarende neutralt. Herpå svarede den nye konsejlspræsident og udenrigsminister Deuntzer, at ministeriet ville have sin opmærksomhed henvendt på sagen og benytte den første gunstige lejlighed til dens løsning. I november 1903 åbnede der sig tilsyneladende muligheder for at tage den op.

I det franske tidsskrift »Revue des deux Mondes« offentliggjorde den russiske folkeretskyndige, professor Martens, 15. nov. 1903 en artikel om Danmarks neutralisering. Tanken var, at Danmark uden videre burde erklære sig for vedvarende neutralt og skulle notificere andre magter dette standpunkt. Vil man søge lidt mere klarhed over Martens tankegang, får man en god hjælp i nogle udtalelser, som han et par måneder senere, i marts 1904, fremkom med til den danske journalist Franz

v. Jessen. Interviewet blev offentliggjort i Nationaltidende 21. marts 1904. Martens nævnte her som det vigtigste, at Danmark selv erklærede sig vedvarende neutralt. Man havde, mente han, lagt for megen vægt på magternes anerkendelse af neutraliteten; han fandt ikke en direkte anerkendelse nødvendig, alle der nøjedes med at tie ville samtykke, hævdede han, og hvem kunne tænkes at protestere? Han mente, at Rusland ville stille sig venligt over for en dansk neutralitetserklæring, og andre magter sikkert også. Og derpå spurgte journalisten, hvori neutralitetens virkninger kunne komme til at bestå. »Det skal jeg sige Dem med få ord«, svarede professor Martens, »Danmark ville skabe et retsgrundlag for sine venners mellemkomst i tilfælde af et angreb på dets neutralitet. Den af et antal magter anerkendte neutralitetserklæring er at betragte som et internationalt aktstykke, en overenskomst, traktat, eller hvad De nu ville kalde det, og den må respekteres, som enhver anden lov inden for borgernes og staternes samfund. Vil nogen bryde den, altså i det givne tilfælde til skade for Danmark, har de andre magter om ikke pligt, så dog en ubestridelig ret til at intervenere, idet de ikke behøver at finde sig i – og vel næppe heller vil synes om – at en trediemand forrykker de forudsætninger, hvormed de har regnet, og ensidigt griber ind i et forhold, hvori de er medkontrahenter. Det kan så være ligeegyldigt, om denne trediemand selv i sin tid har anerkendt neutraliteten eller ej ...« Udtalelsen er ret alment holdt, men den havde en konkret baggrund.

For den danske udenrigsminister var det en naturlig ting at undersøge, hvad der kunne ligge bag det af professor Martens fremsatte forslag. I december 1903 havde udenrigsminister Deuntzer lejlighed til med den russiske gesandt i København, Isvolsky, at drøfte professor Martens artikel i »Revue des deux Mondes« og

sagde da til ham, ifølge et notat af Deuntzer selv, at hvis det overhovedet skulle tænkes, at Danmark erklærede sin permanente neutralitet, så måtte det først være sikker på Tysklands anerkendelse af denne, en anerkendelse, som det vistnok ville være vanskeligt at opnå, men det ville være af stor vigtighed, om den russiske regering ville støtte bestræbelser for at opnå Tysklands anerkendelse eller dog skænke sådanne bestræbelser sin sympati.

Isvolsky på sin side ledte samtalen hen på det danske forsvar og bemærkede, at der eventuelt kunne blive stillet krav til Danmark med hensyn til forsvaret, hvortil Deuntzer svarede, at rimelige krav i så henseende måtte opfyldes, og at udgifterne dertil efter hans mening kunne fås bevilget af rigsdagen. Gesandten nævnte desuden løseligt spørgsmålet om sikringen af bælternes neutralitet. Og dermed er vi ved sagens kerne: *hvilken særlig interesse havde Rusland på dette tidspunkt, i efteråret 1903, i sikringen af bælternes neutralitet?* For at blive ved den formulering, Martens havde givet spørgsmålet i interviewet med Franz v. Jessen: Hvem var Danmarks venner, og hvem var trediemand, der kunne tænkes at krænke dansk neutralitet? Spørgsmålet kan korteligt besvares således:

Som den storpolitiske situation lå i 1903, måtte man regne Rusland og Tyskland for »vennerne« og England for »trediemanden«. Baggrunden var den krise, som det igennem en række år havde trukket op til i forholdet mellem Rusland og Japan i det fjerne Østen. Kejser Wilhelm havde pustet til ilden; han så gerne Rusland engageret mod øst, fordi det ville lette presset af russiske divisioner mod hans egne grænser, og fordi han måske ved venlighed mod Rusland kunne drive en kile ind i den russisk-franske alliance, der siden begyndelsen af 1890'erne havde været en for Tyskland ubehagelig kends-

gerning. Kejserens uvilje imod England var tiltagende, og da England i 1902 sluttede aftale med Japan for det tilfælde, at Japan kom i krig med Rusland, og Rusland i denne krig fik hjælp af en trediemagt, var der nu fare for, at en eventuel russisk-japansk krig kunne brede sig til Europa. Et engelsk angreb på Rusland ville ikke være usandsynligt, hvis en russisk-japansk krig brød ud. For Rusland måtte det derfor være af største betydning at opnå direkte eller indirekte tysk støtte imod England. En vis støtte ville kejser Wilhelm muligvis yde. Men i det øjeblik de ansvarlige statsledere i Tyskland og Rusland regnede med risiko for krig mod England, fik indsejlingen til Østersøen en overvældende betydning. Det medførte en stærkt øget interesse for Danmark. Det gav sig bl. a. udslag i kejser Wilhelms demonstrative besøg i København i april 1903. Kort forinden havde han haft en samtale med den russiske gesandt i Berlin, v. Osten-Sacken. På baggrund af den formentlige fare fra England havde han til gesandten sagt, at hvis »vi« – han må have tænkt på Tyskland og Rusland – ikke havde København som støttepunkt for forsvaret, ville det være slemt. »Måske kunne man tænke sig en sammenslutning af de nordiske riger til forsvar af Østersøen; Danmark, Sverige-Norge, som har danske sympatier, Rusland og os.« v. Osten-Sacken nævnte forskellige vanskeligheder, men var naturligvis modtagelig for tyske venskabsytringer.

Tanken var tydeligt udkastet af kejseren, men da rigskansleren, B. v. Bülow, hørte om den, skyndte han sig at erklære, at »vel var tanken om en nordisk alliance til beskyttelse af Østersøen faktisk udsprunget af kejser Wilhelms hoved, men udadtil måtte man se at fremkalde det indtryk, at initiativet var udgået fra Rusland, fordi Tyskland ellers vil pådrage sig den formentlige bitterhed og derved fremkalde engelsk modstød, som måtte ven-

tes af et sådant projekt.« Det var tilsyneladende ikke svært at få russerne ind på kejserens linie, d. v. s., de syntes ikke om en nordisk sammenslutning, men tanken om en tysk-russisk samvirken, hvori Danmark blev inddraget med det formål at lukke Østersøen, lå dem nær. For Rusland ville et sådant arrangement være en virkelig betryggelse, hvis en østasiatisk krig skulle bringe det i krig med England, og det spændte forhold til Japan var netop stærkt tiltagende i løbet af efteråret 1903.

I begyndelsen af november 1903 mødtes kejseren og zaren i Wolfsgarten i nærheden af Darmstadt. Her formulerede zaren sin opfattelse således: Hvis danskerne, som det er tilfældet, ikke er i stand til at opretholde deres farvandes ukrænkelighed, så må de bemyndige os (altså zaren og kejseren), som er bragt i fare ved denne tingenes tilstand, til at gøre det for dem, således at vi kan forhindre enhver fjende i at komme ind i Bælterne og Sundet ved at tage de danske forter og København som operationsbasis i stedet for at måtte vente, til den indtrængende fjende har nået den åbne Østersø og har taget København i besiddelse og alle udgange. Denne tanke ønskede zaren forelagt den danske konge personligt, uden at nogen minister blev tilkaldt, især ikke Deuntzer, der som halv socialist (sådan opfattede zaren ham) helst måtte blive ude af spillet. Referatet stammer fra rigskansler Bülow's notat om samtalen mellem kejseren og zaren 7. nov. 1903.

Kort udtrykt kan man fremstille sagen således, at Rusland og Tyskland skulle garantere Danmarks neutralitet for derved at få påskud til – i tilfælde af en krig med England – at besætte landet, før England kunne gøre det.

Zaren måtte i Wolfsgarten få indtryk af, at kejseren gik ind på tanken. De ansvarlige tyske statsmænd, Bülow og statssekretær Holstein, var imidlertid nu som før til-

bageholdne. De fandt, at arrangementet udelukkende var i Ruslands interesse, og ønskede ikke at udfordre England. Men kejserens bekendte impulsivitet gjorde sig også her gældende. Da der åbnede sig en lejlighed til at rejse spørgsmålet direkte for Christian IX, greb han den uden hensyn til sine ansvarlige rådgivere. Rigtignok trak han sig snart tilbage igen, men da var der hvirvlet meget støv op. Lejligheden kom i december 1903. Det meldtes fra hoffet i København, at Christian IX, på vej til et julebesøg i Gmunden, ville gøre en dags ophold i Berlin. Kejseren telegraferede straks til zaren, om han skulle forelægge kongen spørgsmålet om neutralitet og brugen af de danske farvande i tilfælde af, at en overlegen fremmed flåde ville forcere dem, og zaren svarede umiddelbart, at han fandt, det var en glimrende lejlighed. Kejseren havde igen taget initiativet, og man måtte i St. Petersborg af kejserens telegram få det indtryk, at han var gået helt ind på tanken om, at Tyskland og Rusland i givet fald skulle spærre indsejlingen til Østersøen.

Den 16. december 1903 kom den gamle Christian IX ledsaget af sin søn, prins Valdemar, til Berlin. Han blev den 17. modtaget af kejseren, der tog ham med til Potsdam. Hans ledsagere så, at kejseren lukkede kupédøren i for næsen af prins Valdemar. Det var tydeligt, at kejseren ville være alene med kongen. Man troede – men med urette – at der var blevet forhandlet om et ægteskab mellem et ungt par af huset Hohenzollern og huset Welf, sådan skriver livkirurg, professor Martin le Maire, i sine erindringer.

Straks efter samtalen med Christian IX telegraferede kejser Wilhelm den 17. dec. et referat til zar Nikolaj II; Christian IX havde forstået spørgsmålets alvor og erkendte, at Danmark ikke kunne klare sig over for en overlegen flåde. Kongen havde fundet den foreslåede

løsning, »at Rusland og Tyskland skulle tilbyde at garantere Danmarks neutralitet, særdeles acceptabel og sagde, at et lod var taget fra hans hjerte«. Videre hed det, at kongen havde lovet ikke at sige noget om det til sin minister – en radikal rigsdagsmand – indtil zaren havde bestemt, hvordan sagen skulle behandles, og yderligere oplyste kejseren, at Bülow var særdeles tilfreds med forslaget om en hemmelig ordning mellem de tre monarker. I tilfælde af krig skulle Danmark øjeblikkelig erklære sin neutralitet, og kejseren og zaren skulle erklære det for deres faste hensigt at garantere den og om nødvendig at hjælpe med at forsvare den med magt. Kejseren ville nu gerne høre zarens mening om dette forslag og sluttede med at forsikre, at Christian IX tilsyneladende var lettet ved at se, at hans to store naboer var fuldstændig enige og ville komme ham til hjælp.

Den 20. december telegraferede Nikolaj II tilbage, at han med glæde var indforstået med indholdet af kejserens telegram. Vejen for den russiske politik syntes således at være banet.

Men da begyndte de ansvarlige tyske instanser for alvor at gøre sig gældende. Bülow havde hele tiden været tilbageholdende, nu tog han de tyske ambassadører i London og Washington med på råd. Under henvisning til en almindelig pressedrøftelse af Danmarks neutralisering – uden at nævne zarens og kejserens plan – gjorde han 21. dec. 1903 disse opmærksomme på, »at en virksom neutralisering af Østersøen selvfølgelig ville kunne nås, når de i en defensiv interesserede stormagter selv tog forsvaret af indløbene – Sundet og Store Bælt – i deres hånd«, og han spurgte, hvad ambassadørerne ville mene om Englands og USA's holdning til noget sådant. Begge ambassadørerne frarådede planen, hvis baggrund de næppe helt har forstået, og det samme gjorde den grå eminence, statssekretær v. Holstein. En sådan

politik ville medføre en alvorlig risiko for et engelsk angreb, var indvendingen.

Men nu var – gennem referatet af samtalen med Christian IX – kejseren blevet stærkt forpligtet over for zaren, og Holstein fandt da på, at man skulle komme ud af vanskelighederne ved at skyde initiativet over på Danmark. Det kunne gøres i den form, at man bad zaren opfordre Christian IX til ved en tillidsmand at udarbejde sine tanker m. h. t. neutralitetsspørgsmålet. Hvor stort et indtryk disse betragtninger gjorde på kejseren, kan man have sine tvivl om; mere afgørende var det, at sagen blev forelagt chefen for den tyske flådestab, admiral Büchsel. Det fremgår af hans utrykte betænkning, at han ubetinget gik imod tanken om at neutralisere Danmark. Efter hans mening var det at foretrække, at lade briterne komme ind i Østersøen, – dog under den udtrykkelige forudsætning, at ved mobilisering den pågældende stat, der var i krig med England, selv uden videre straks besatte begge danske bredder af Storebælt og angreb englænderne ved gennemsejlingen. Under denne forudsætning anså han neutraliseringen for at være unødvendig. Kejser Wilhelm sluttede sig i et og alt til admiralens opfattelse. Opgaven var altså nu på en pæn måde at komme ud af de forpligtende udtalelser over for zaren og over for kongen af Danmark. Man fulgte Holsteins råd; initiativet skulle skydes over til Danmark, og så kunne man jo altid se. Planen blev sat i værk i begyndelsen af januar 1904.

Den 3. jan. skrev »Willy« til »Nicky« (sådan kaldte Wilhelm II og Nikolaj II hinanden, når de skrev sammen), at han anså det for bedst, at Nicky sendte et brev til sin bedstefader for at få denne til at fremsætte et forslag og derefter afvente, at Christian IX ville forelægge sine ideer m. h. t. det danske neutralitetsproblem. Den 6. jan. skrev kejseren til Christian IX

i overensstemmelse hermed, at det nu ville være af stor betydning for zaren at modtage Christian IX's opfattelse af neutralitetsspørgsmålet, og kejseren regnede med, at zaren snart ville henvende sig til ham desangående.

I København anede man endnu på dette tidspunkt, i den første uge af januar 1904, intet om kongens samtale med kejseren. De opsigtsvækkende meddelelser, som Christian IX havde fået i Berlin den 17. dec., havde først fremkaldt den reaktion hos kongen, at han burde rejse hjem. Han var imidlertid bange for, sagde han, at det ville vække en uheldig opsigt. Han refererede dog straks samtalens indhold til sin adjutant, kaptajn Kauffmann, der skrev hovedpunkterne ned. Uden at underrette nogen i København rejste kongen videre til Gmunden. Her blev han syg; hjemrejsen måtte udsættes; først den 5. jan. fik kaptajn Kauffmann ordre til at skrive til kronprinsen, konsejlspræsidenten og de militære ministre om, hvad kejseren havde sagt, og først den 8. jan. 1904 nåede brevene frem til København. Meddelelsen vakte naturlig nok stor bestyrtelse. Som det er vist i det foregående, var der på dette tidspunkt allerede blæst retræte i Berlin, men det anede man naturligvis ikke i København; det grundlag, man havde her, var kongens referat. Efter dette havde kejseren den 17. dec. 1903 fortalt ham følgende:

»En krig med Rusland og Japan var uundgåelig og nær forestående, der var al grund til at frygte, at England – eller England og USA – ville benytte den gunstige lejlighed til at kaste sig over Rusland, og et nært forestående engelsk (eller engelsk-amerikansk) angreb på den russiske Østersøflåde og de russiske Østersøhavne var derfor at befrygte.

Kejseren udtalte, at han havde forhandlet med kejseren af Rusland om spørgsmålet, og at resultatet af denne forhandling, hvis indhold kejseren af Rusland

havde anmodet den tyske kejser om at meddele kongen af Danmark, var følgende:

Tyskland ville under ovennævnte eventualitet støtte Rusland ved at forhindre den engelske (engelsk-amerikanske) flåde i at udføre et sådant angreb. Stedet, hvor dette lettest kunne – og alene skulle – søges forhindret, var de danske farvande, navnlig da Bælterne og Øresund. Kejseren erkendte, at Danmark alene ikke ville kunne modstå et angreb af den ene af – eller begge – de nævnte stormagter, der sandsynligvis ville gå forud for en aktion gennem vore farvande, og underrettede derfor H. M. Kongen om, at den tyske flåde ville overtage afspærringen af vore farvande, medens Tyskland til gengæld forlangte, at Danmark erklærede sig neutralt og efter evne gjorde sig rede til at forsvare sin neutralitet.«

På vejen tilbage fra Potsdam til Berlin var kongen alene i kupeen med den tyske rigskansler, B. v. Bülow, og i sit referat af begivenheden, hvorfra det ovenfor citerede stykke er hentet, fortalte Christian IX, at Bülows opfattelse af den politiske situation og forslaget angående Danmarks forholdende under de omtalte eventualiteter var fuldstændig identisk med kejserens.

Man kan godt forstå, at brevet måtte give de ansvarlige i København et chok. Den truende fare syntes ganske overhængende, den tysk-russiske alliance med brod imod England måtte stå for dem, som om den allerede var en kendsgerning. Krigsministeren, W. H. O. Madsen, opfattede forholdet, som om kongen allerede var kommet overens med Wilhelm II, og at brevet fra kongen var en ordre. Han ville mobilisere straks. Marineministeren, Jöhnke, ville vente lidt – han var af princip altid uenig med krigsministeren. Det første, man gjorde, var dog at sende kongens kabinetssekretær, Rosenstand, til Gmunden for at få klarere besked om kejserens plan og forslag. Kronprinsregenten tilkaldte den gamle tidligere direktør i

udenrigsministeriet, P. Vedel, der var den mest rolige af alle. Takket være hans notater kan reaktionen i København følges i enkeltheder. Han hævdede, at kongens udtalelser måtte opfattes som ganske uforpligtende, al den stund han var konstitutionel konge. Dernæst burde man opfordre kongen til at skrive til kejseren, at ministrene i København nu var orienterede, og at kejseren officielt, men ganske fortroligt, kunne fremstille og præcisere sine forslag i København. P. Vedel forstod også betydningen af at skyde initiativet over på andre.

Men selve realiteten i sagen fandt P. Vedel besynderlig. Det ville efter hans mening være en mærkelig neutralitet, der skulle bestå i at nægte en engelsk flåde ret til passage gennem Sundet og Bælterne, og P. Vedel regnede bestemt med, at England ikke ville lade sig dette byde.

Uden kronprinsens vidende søgte også udenrigsminister Deuntzer P. Vedel om råd. Deuntzer indså meget vel det umulige i planen, men mente dog, at man efter det, der var foregået, måtte forhandle med Tyskland derom, og Deuntzer mente, det ville være klogt at skrive til rigskansler Bülow for at få nærmere klarhed over sagen. Det var Vedel imidlertid meget imod; vi skulle bare vente, mente han, indtil Berlin tog initiativet.

Den 14. jan. kom kabinetssekretær Rosenstand tilbage og medbragte kejserens brev til kongen af 6. jan., »at det nu ville være af stor betydning for zaren at modtage Christian IX's opfattelse af neutralitetsspørgsmålet, og kejseren regnede med, at zaren snart ville henvende sig til ham desangående«. Som tidligere nævnt, var dette brev et vidnesbyrd om, at tyskerne nu var på retræten, men i København måtte det opfattes, som om man nu ventede et udspil fra Danmark i neutralitetssagen. Det nye brev overvandt Vedels betænkelighed ved at lade Deuntzer skrive privat til Bülow, og han hjalp

med den nærmere udformning af brevet. Det afsendtes den 16. jan. og indeholdt en anmodning om nærmere oplysninger om de samtaler, kejseren og Bülow havde haft med Christian IX den 17. december 1903 angående den situation, der kunne opstå i de nordlige farvande som følge af de nu truende internationale forviklinger. Brevet blev sendt direkte til rigskansleren uden om den danske gesandt i Berlin, Hegermann-Lindencrone, der foreløbig blev holdt uden for sagen. I de følgende dage gik Deuntzer og hans kolleger i den største spænding. Der gik dag efter dag uden brev. Ventetiden blev meget lang. Først den 1. februar 1904 kom den tyske gesandt i København, v. Schoen, op til Deuntzer for mundtlig at meddele, at Bülow meget beklagede ikke at kunne give den ønskede oplysning, da Hans Majestæt Kongen af Danmark ikke med Bülow havde drøftet det problem, der var antydet i brevet, nemlig den situation, som kunne opstå i de nordlige farvande som følge af den truende internationale situation. Man kan forestille sig Deuntzers forbløffelse, – hvad betød nu det? Først troede han, at der forelå en misforståelse, men en forespørgsel hos kongen, der var kommet hjem den 19. jan., viste, at det vistnok var rigtigt, at han og Bülow ikke havde talt om det emne, som han havde drøftet med kejseren. Men det måtte på den anden side være usandsynligt, at Bülow ikke vidste, hvad sagen drejede sig om. Usikkerheden og uklarheden blev således endnu større, og de internationale urovarsler var tiltagende. Men hvorfor var Bülow tavs, når kejseren havde været så veltalende?

I Berlin var Deuntzers brev gået til statssekretær Holstein til overvejelse. Da det var hans og Bülows ønske at komme helt ud af drøftelsen om en eventuel tysk-russisk garanti af dansk neutralitet, fandt Holstein på den udvej, som fremgår af en utrykt instruks til v.

Schoen, at Bülow skulle svare, at han intet kendte til sagen.

Deuntzer havde håbet ved kejserens samtale med Christian IX at finde en vej til at få spørgsmålet om Danmarks neutralisering taget op til drøftelse også med Tyskland. Bülows svar var derfor meget nedslående for ham, og hans forsøg på at komme ind på selve neutraliseringsproblemet prellede af på gesandten. P. Vedel derimod var yderst lettet. Han betegnede v. Schoens udtalelse som et bevis på, at sagen var opgivet eller i alt fald, at Bülow ville være helt uden for den, og rådede til, at man nu helt skulle opgive initiativet fra dansk side.

Ruslands interesse var tilsyneladende også kølnet. Foranlediget ved kejserens brev af 6. jan. havde kong Christian IX rigtigt nok skrevet til sin dattersøn, Nikolaj II, men han havde svaret tilbage, at han skulle skrive, når han fik tid. Det så således ud til, at sagen også var opgivet fra russisk side. Drøftelsen af garantien for Danmarks neutralitet mellem kejser og zar havde internationalt set haft den betydning, at Rusland derigennem havde fået tryghed for, at Tyskland ville modsætte sig et eventuelt engelsk flådefremstød i Østersøen. Det var vel i den givne situation det vigtigste. Hvad der yderligere skulle ske, måtte afhænge af begivenhedernes gang.

Medens man endnu overvejede og spekulerede i København, brød den russisk-japanske krig ud ved japanernes overfald på Port Arthur den 8. febr. 1904. Det fremkaldte stor uro blandt de ansvarlige i København. Nu kunne man befrygte den situation, kejser Wilhelm havde udmalet for Christian IX. Den kommanderende general, Zachariæ, foreslog straks at indkalde visse mandskaber, at gøre Københavns fæstning klar og at opføre skanser på Saltholm for at forhindre andre i at sætte sig fast der, og regeringen gik stort set ind for forslaget;

en stærk nervøsitet rådede i et par dage. Men krigen gik anderledes, end man ventede. Japan var overlegen over for Rusland, medens den almindelige forventning havde været, at Rusland ville slå Japan. Risikoen for Danmark lå især deri, at England kunne blive draget ind i krigen, men England var af traktaten kun forpligtet til at gribe ind, hvis Rusland fik støtte fra en anden magt. I løbet af nogen tid åndede man igen lettet op i København. En tysk-russisk garanti eller anerkendelse af neutraliteten, som man i den givne situation kunne have ventet, og som man kunne befrygte, at England ville opfatte som en udfordring, blev ikke givet. Tilsyneladende havde de store fyrster helt glemt, hvad der var sagt til kong Christian IX. Kongen skrev imidlertid igen 16. februar 1904 et brev til kejser Wilhelm og fortalte om de militære sikkerhedsforanstaltninger, der var truffet ved København og spurgte, om kejseren ville meddele ham sin opfattelse af den øjeblikkelige situation. Det gjorde kejseren i et brev den 26. februar, men rigtignok ved at fortælle om, hvad han mente om krigssituationen i det fjerne Østen, derimod fik man i Danmark ikke noget at vide om, hvorvidt den tysk-russiske tilnærmelse var blevet videre udbygget, eller om der kunne ventes russiske og tyske krav med hensyn til den danske neutralitet. Den akutte fare syntes overstået, og man kunne igen overveje spørgsmålene på længere sigt. Det sidste konkrete ord i sagen var stadig væk kejserens forslag af 6. januar 1904 om, at Danmark skulle tage initiativet i spørgsmålet m. h. t. neutraliteten, det var dog modificeret ved Bülow's afvisning af Deuntzers brev og ved zarens svar til Christian IX, at han skulle skrive, når han fik tid.

Det må have været hævet over al tvivl – også i Deuntzers sind – at det, der foresvævede kejser og zar, ikke var en altruistisk beskyttelse af Danmark, og at en en-

sidig neutralitetsgaranti fra Tyskland og Rusland ville have bragt Danmark i en yderst vanskelig situation. Men Deuntzer har nok alligevel ment, at de store magter var gået så langt, at de nu vanskeligere end før kunne afvise spørgsmålet om anerkendelse af den danske neutralitet, og han arbejdede troligt videre på denne linie uden blik for, at magternes konstellation ikke længere begunstigede hans forehavende.

I marts 1904 instruerede han de danske gesandter i Berlin, London, St. Petersburg og Paris om at ventilere tanken om Danmarks eventuelle neutralisering. Rusland udtalte sig som den eneste magt velvilligt, de andre magter udskød besvarelsen af spørgsmålet eller forblev helt tavse, men endnu ved rigsdagens åbning i oktober 1904 og over for finansudvalget 15. december 1904 udtalte Deuntzer sig optimistisk. Det hed i et referat af finansudvalgets møde: »Forhandlingen om Danmarks neutralitet. Ministeren gav en meget udførlig redegørelse over ministerens arbejde i sagen, hvoraf det fremgik, at han allerede havde vundet Ruslands sympati for neutralisering og havde begrundet håb om, at England også i nær fremtid ville erklære sig for at ville medvirke til Danmarks stilling som neutral stat.« Det kan være meget mere end tvivlsomt, om Deuntzer havde ret i dette punkt. Da han erklærede dette i december 1904, var hans stilling svækket, og han har muligvis villet styrke den ved at antyde muligheder for, at han kunne opnå en neutralisering. En ministerkrise var under udvikling. Endnu den 30. december 1904 mindede Deuntzer den engelske regering om sagen, men der kom ikke svar. I januar 1905 måtte han træde tilbage, undsagt af venstrepartiets stærke mand, J. C. Christensen, der nu definitivt tog magten selv, også i udenrigspolitikken, hvor han støttede sig til kaptajn L. C. F. Lütken.

Håbet om, at der gennem en neutralisering kunne skabes et fast grundlag for organisationen af et dansk forsvar, byggede på sand.

Danmark måtte klare sig selv; selv tage standpunkt og indrette sig så hensigtsmæssigt, som det nu var muligt. Situationen havde i løbet af 1904 skiftet karakter. Det fremgik med al tydelighed, da Rusland i oktober 1904 sendte sin Østersøflåde gennem Store Bælt ud til det fjerne Østen. I vinteren 1903-04 havde kejser og zar diskuteret garanti af dansk neutralitet og dermed ment: påskud til spærring af Østersøen på dansk område; i efteråret 1904 ønskede det krigsførende Rusland fri passage gennem Store Bælt for sin Østersøflåde. Man stillede sig fra dansk side yderst imødekommende. Danske lodser gik i Libau ombord i de russiske krigsskibe. På de mere farlige steder i de danske farvande lå danske torpedobåde for at markere risikoen for de russiske krigsskibe. Denne vidtstrakte service vakte stor opmærksomhed; japanerne protesterede, men de var så langt borte, så det tog man sig let. Meget karakteristisk er det, at den engelske gesandt den 13. december 1904 indfandt sig i udenrigsministeriet og erklærede, at han havde indberettet alt, hvad der var sket under den russiske flådes passage, og at den britiske regering bad ham sige, at den gik ud fra, at den samme politik ville blive anvendt overfor andre nationer under lignende omstændigheder, og at britiske krigsskibe i givet fald ville få en lignende behandling. Man svarede fra dansk side undvigende, at man sandsynligvis i kommende krige ville følge samme system, men neutraliteten var jo kun proklameret for den foreliggende situation, og man håbede på internationale neutralitetsregler.

Af stor betydning var det, at magtbalancen i Østersøen ved den russiske Østersøflådes afrejse til Østen var forrykket. I England dukkede da også tanken op om, at

det var det rette øjeblik til at rette et ødelæggende slag mod den tyske flåde. Det engelske blad »Vanity Fair« indeholdt 17. november 1904 et forslag om nu at gøre ved den tyske flåde, hvad man havde gjort ved den danske i 1807. Kejser Wilhelm blev forskrækket og altereret og traf dispositioner for at imødegå et eventuelt engelsk angreb. Som forholdene lå nu, måtte det blive udelukkende en tysk opgave. De tanker, der beherskede ham på dette tidspunkt, findes der et vidnesbyrd om i nogle udtalelser til den tyske gesandt, v. Schoen, der ledsgede kejseren på en jagt i Schlesien:

»Hvis England ville overfalde Tyskland, ville kejseren stille ultimatum til sine nabomagter, og for Danmarks vedkommende samtidig besætte nogle vigtige strategiske punkter i og ved de danske bæltter. Danmark ville rigtignok henvise til sin neutralitet, men da det kun besad ynkelige og utilstrækkelige midler til virksomt at opretholde og forsvare denne, var den værdiløs. Desuden blev den illusorisk« – kejseren betonedede især dette punkt – »ved at Danmark principielt ydede fremmede krigsskibe lodser og gennemfart gennem stræderne«. Senere udtalte kejseren, at »Danmark måtte beslutte sig til, på en eller anden måde, i første omgang i form af et toldforbund, derefter ved militære indrømmelser, at stille sig under det tyske riges beskyttelse, til gengæld ville dets integritet blive indrømmet. Så længe kong Christian levede, ville kejseren lade den størst mulige hensynsfuldhed råde, senere ville den imidlertid falde bort!!«

Man må ikke tage kejserens ord alt for bogstaveligt, han yndede at udtrykke sig kategorisk, men i denne sammenhæng har ordene særlig interesse ved at vise, at tanken om en tysk-russisk garanti af dansk neutralitet nu lå ham ganske fjernt. Det, man nu kunne vente sig i Danmark, hvis en krig brød ud mellem Tyskland og England, var efter kejserens opfattelse et omgående tysk

ultimatum. Ruslands flåde talte ikke med mere. Ligevægtsforholdet mellem Tyskland, England og Rusland, der var forudsætningen for Danmarks uafhængighed, var forrykket, og da i foråret 1905 den russiske flåde blev slået ved Tschuschimastrædet, var Rusland for en tid trængt tilbage som effektiv faktor i Europa. For Danmark betød det, at landet nu i højere grad end nogensinde før følte sig beliggende inden for Tysklands magtsfære. Balanceforholdet mellem Tyskland og England gjorde sig stadig gældende, men England var fjernt og Tyskland truende nær. Kejserens uvilje mod England blev holdt i skak af rigskanslerens og statssekretærens forsigtigere vurdering, men kejserens forfatningsmæssige stilling muliggjorde en vidtdreven privat politik; et udslag heraf er den såkaldte Bjørkøepisode, hvori den private kejser-zar politik kulminerede og faldt sammen.

I juli 1905 mødtes zaren og kejseren ved Bjørkø i den ålandske skærgård. Tilsyneladende blev linien fra mødet i Wolfsgarten i 1903 taget op igen. Det lykkedes kejseren at få den mod England dybt forbitrede zar med på en traktat, efter hvilken Tyskland og Rusland skulle hjælpe hinanden i tilfælde af angreb i Europa fra en tredje magt. Der var her tænkt på England, medens Frankrig skulle opfordres til at slutte sig til alliancen. I Bjørkø må zaren igen have nævnt ideen om fælles russisk-tysk garanti af Danmark. I sin beretning til Bülow fortæller kejseren nemlig, at zaren talte om at finde en eller anden form for at garantere Christian IX hans landbesiddelser, så de store Østersø-magter kunne være sikre på i tilfælde af krig at kunne føre forsvaret af Østersøen nord for Bælterne. Om dette og det følgende lovede kejseren at forhandle med Bülow.

Bülow var imidlertid bange for, at kejseren skulle fortsætte sine private politiske bestræbelser fra december 1903, og han fik sendt den tyske gesandt i København

ud i rum sø for at møde kejseren der, inden han kom til Danmark. Men gesandten kunne den 31. juli berolige sin chef med, at kejseren havde lovet ikke at ville tale om den danske neutralitet og Østersø-problemer i København.

Faren for, at kejseren skulle gøre dette, var næppe heller så stor, som Bülow havde troet; kejseren har efter al sandsynlighed ment, at det danske problem kunne Tyskland nu selv ordne, uden at Rusland behøvede at blande sig i det. Man har i det, der hidtil er skrevet om Bjørkøepisoden, været alt for tilbøjelig til at tro, at kejseren og zaren var enige m. h. t. Danmark*). Det har de næppe været. For det første nævnte kejseren intet om Bjørkø i København; for det andet er der en karakteristisk variation i udtrykkene i en beretning om kejserens samtaler i København beregnet på zaren (dateret Sassnitz 2. august 1905, vistnok ikke afsendt), og en beretning til den tyske gesandt. I beretningen til zaren skrev kejseren: »Kongen var blevet så skræmt og den officielle mening så bearbejdet, at det var mig umuligt at berøre det spørgsmål, vi var blevet enige om, at jeg skulle forelægge ham. . .«; desuden meddelte kejseren, at han ikke turde sige noget om forbundet mellem Tyskland og Rusland, der skulle være hemmeligt, indtil den russisk-japanske fred var en kendsgerning. Telegrammet fortsætter derpå: »Gennem en lang samtale med Isvolsky blev jeg imidlertid klar over, at den nuværende udenrigsminister, grev Raben, og en hel del ind-

*) Se f. eks. Schultz' Danmarkshistorie V., s. 481: »Der var meningen, at Danmark også skulle inddrages i denne alliance og spærre stræderne for England, men de tyskfiendtlige strømninger i Rusland fik snart overvægten, og der blev intet af alliancen. På et besøg i København i 1905 søgte kejseren for-gæves at vinde kong Christian for tanken om Danmarks nøje tilknytning til Tyskland.«

flydelsesrige personer, allerede var nået til den overbevisning, at danskerne – da deres hjælpeløshed og mangel på evne til at opretholde blot skyggen af neutralitet lige overfor en invasion er åbenbare – i tilfælde af krig og overhængende fare for angreb i Østersøen fra den fremmede magt måtte være beredt på, at Rusland og Tyskland øjeblikkelig ville tage skridt til at varetage deres interesser ved at besætte Danmark og holde det okkuperet, medens krigen varede. Da dette på en gang ville være en borgen for såvel territoriets som dynastiets og rigets tilværelse, finder danskerne sig langsomt tilrette med dette alternativ og tager deres beslutninger i henhold hertil. Da det netop er, hvad du har ønsket og håbet, fandt jeg det bedre ikke at berøre emnet over for danskerne og undlod at gøre hentydning dertil, da det nemlig er bedre at lade tankerne udvikle og modne sig i deres hoveder og lade dem selv drage de endelige slutninger, så de af egen fri vilje bevæges til at støtte os og stille sig i række med vore to lande. *Tout vient a qui sait attendre**)). Den sidste udtalelse virker meget ejendommelig i kejserens mund.

I et brev til den tyske gesandt i København, som kejseren lod statssekretær Tschirsky skrive 7. august 1905, er tonen lidt anderledes: »I neutralitetssagen er der nu ikke brug for et initiativ fra vor side, og det vil være unødvendigt, da der er grund til at antage, at Danmark selv med tiden vil komme til den overbevisning, at dets egen interesse i krigstilfælde henviser det til at stå på vor og eventuelt Ruslands side.« Og endelig kan man fra samme dage nævne en beretning fra den tyske gesandt v. Schoen til Bülow, hvori gesandten fortæller, at han havde forklaret kejseren, at Danmark mere og mere blev gennemtrængt af forståelse for det nødvendige i at stille

*) D. v. s.: Alt kommer til den, der forstår at vente.

sig venligt til Tyskland og var ved at blive fortrolig med den tanke i tilfælde af krigerske stormagtskonflikter under tryk af en *douce violence**) at træde over på Tysklands side.

Tyskland behøvede således ikke længere i forhold til Danmark at tage synderligt hensyn til Rusland. Også i Danmark tog man de ændrede vilkår til efterretning; under indtryk af Ruslands nederlag tenderede ledende kredse i Danmark mere og mere i retning af Tyskland. Man har vist lov til at drage den slutning, at det tysk-russiske fællesskab om garanti af dansk neutralitet, der i 1903 var på tale i Wolfsgarten, da zaren rådede over en stor hær og flåde, og der var ro i hans land, måske havde visse, om end kun svage udsigter for at kunne realiseres, men i juli 1905, da Rusland var slået og hærgnet af indre krise, havde dette forslag ikke den ringeste udsigt til at omsættes til praktisk politik; hvis Bjørkøpolitikken var blevet til virkelighed, ville Danmark ganske uden traktat eller garanti være blevet militært afhængig af Tyskland. Det er derfor meget naturligt, at kejseren ikke lægger nogen iver for dagen for at drage Danmark ind i Bjørkøaftalen. Nu blev Bjørkøpolitikken ikke til alvor. De ansvarlige tyske statsledere var imod en sådan udfordring til England, og de russiske politikere var også imod. De fandt et påskud til at komme bort fra kejserens og zarens aftale ved at henvise til alliancen med Frankrig, der ikke kunne bringes i harmoni med Bjørkøtraktaten. For det svækkede Rusland var en fredelig ordning med England som den, der kom i 1907, af den allerstørste værdi. En udfordring til England derimod var i Ruslands situation i 1905 yderst uhenigtsmæssig. Demonstrativt sendte England en stor flåde ind i Østersøen i eftersommeren 1905.

*) D. v. s.: Mild magtanvendelse.

Men uanset, at Bjørkøpolitikken ikke blev til alvor, følte Danmark sig efter Ruslands nederlag i 1905 mere end nogensinde udleveret til Tyskland. Ruslands nederlag i den russisk-japanske krig er baggrunden for det omsving i dansk udenrigspolitik, der indledes med J. C. Christensens overtagelse af magten i 1905 med grev Raben Levetzau som udenrigsminister, og sidst, men ikke mindst, med kaptajn Lütken som direktør i krigsministeriet. Hermed var forudsætningen til stede for, at Lütken kunne knytte en tråd til Berlin.

De Lütkenske forhandlinger

1906-07

Den tyske militære magt var omkring århundredskiftet i stadig og stærk vækst, og jo stærkere Tyskland blev, des mere betænkelige blev i Danmark de politikere, der altid havde anset Københavns landbefæstning som forfejlet og farlig for neutraliteten. Mange søofficerer var modstandere af den, men hærledelsen holdt endnu på den traditionelle politik. Blandt hærens officerer var der en enkelt energisk mand, der gik imod strømmen. Det var kaptajn L. C. F. Lütken. Han var en modstander af det princip, der havde været gældende, da fæstningen blev anlagt, at holde ud, indtil der kom hjælp; d. v. s. holde ud imod Tyskland, indtil en anden magt ville sende hjælp. Han anså det for meget risikabelt at underbygge neutralitetspolitikken med et forsvar, der måtte anses for at være vendt mod Tyskland. Tværtimod mente han, at det var en uomgængelig nødvendig opgave for dansk udenrigspolitik at give Tyskland tillid til, at Danmark under ingen omstændigheder i en krig ville slutte sig til Tysklands eventuelle modstandere. Denne tillid kunne man efter hans mening give Tyskland ved at indrette det danske forsvar således, at det kunne afværge et angreb fra alle andre magter end netop Tyskland. Det betød i praksis en udbygning af Københavns søbefæstning, så den kunne holde en overlegen flådemodstander på afstand, og en yderligere koncentration af forsvaret på Sjælland, eventuelt støttet ved en let landbefæstning omkring København.

Lütken var en ganske usædvanlig målbevidst og selvstændigt tænkende personlighed, han havde tillige en næsten chokerende selvsikkerhed. Han havde dog næppe kunnet udrette noget, hvis han ikke var kommet i forbindelse med den førende venstrepolitiker, J. C. Christensen, som i 1901 blev kultusminister i det første venstreministerium, – det, som professor Deutzer var chef for. J. C. Christensen blev efterhånden vundet for Lütkens synspunkter, og med hans hjælp fik Lütken lejlighed til et studieophold i Berlin i 1902–03. Han fik her anledning til at orientere sig om stemningen i den tyske generalstab. Hans indtryk blev sammenfattet i en skrivelse til det danske udenrigsministerium i ordene: »Grundtonen i de udtalelser, jeg har hørt, er iøvrigt den: Kan vi ikke stole fuldt på jer under en stor krig, så må vi straks ved dens begyndelse lamslå Danmark.« Det var denne anskuelse, han ville modvirke, og i 1905 fik han sin chance.

J.C. Christensen havde i januar 1905 skudt Deutzer til side og havde selv overtaget posten som konsejlspræsident. Desuden forenede J. C. Christensen som forsvarsminister både hvervet som krigs- og marineminister, og da samme år stillingen som departementschef i krigsministeriets første departement blev ledig, fik Lütken denne post. Med politisk dækning gennem J. C. Christensen fik han en bevægelsesfrihed, der gjorde det muligt for ham at føre uformelle forhandlinger med den nyudnævnte tyske generalstabschef, H. v. Moltke, for at undersøge det tyske syn på Danmarks forsvar. Lütken havde ved tidligere lejlighed stiftet bekendtskab med Moltke.

Da v. Moltke i januar 1906 blev generalstabschef, stod Tyskland meget isoleret blandt magterne, og Moltke levede i frygt for eller forventning om, at en tysk-engelsk krig var nær forestående. I denne situation var han stærkt

interesseret i problemerne ved indfaldsvejene til Østersøen, og det lå ham meget på sinde at få tryghed mod et engelsk angreb på den tyske nordflanke.

Der var altså interesse for en samtale både hos Moltke og Lütken. Anledningen kom, da v. Moltke i 1906 ledsagede kejser Wilhelm til Christian IX's begravelse. Den første samtale fandt sted på det tyske skib Preussen i Københavns havn den 18. februar 1906. Moltke gav Lütken klar besked. »Men en ting vil jeg sige Dem rent ud. Går De med England, tillader De England at benytte Deres territorium, eller yder De kun en fingeret og utilstrækkelig modstand, ja, så er det min overbevisning, at Danmarks sidste time er slået; den offentlige mening i Tyskland vil fordre, at der gøres ende på Danmark.« Moltke mente ikke, at Danmark kunne bevare sin neutralitet. »Bryder krigen ud, kommer De alligevel til at tage Deres parti, ellers går det Dem dog således, at De sidder i det til halsen og har begge parter til fjender. De må meget hellere komme på det rene med, hvad vej De vil gå, så vi kan træffe aftaler i forvejen. Vi er beredte dertil når som helst.« Således refererede Lütken Moltkes udtalelser, der dannede grundlaget for videre overvejelser mellem kongen, Frederik VIII, kongepræsidenten, J. C. Christensen, og udenrigsministeren, grev Raben Levetzau. Det er af betydning for det følgende, at man på dansk side heftede sig ved ordene om, at man eventuelt kunne træffe aftaler på forhånd. Kongen satte også den tidligere direktør i udenrigsministeriet, P. Vedel, ind i situationen, og han har efterladt nogle notater, der giver et indblik i de tanker, man gjorde sig. Kongen var blevet ganske betaget af denne samtale, skrev P. Vedel, han havde talt med sin broder, kong Georg af Grækenland, derom, og med sin onkel, prins Hans, og de var enige med ham i, at sagen nu havde fået en klarhed og bestemt som ingensinde før, og at man ikke kunne afslå et så bestemt

tilbud. J. C. Christensen og grev Raben var enige deri, og man anså det for nødvendigt straks at føre denne sag videre. Lütken skulle snarest afrejse til Berlin for at forhandle videre med Moltke. J. C. Christensen havde udarbejdet en ledetråd, der begyndte med at forlange Nordslesvig tilbagegivet, mens til gengæld De Vestindiske Øer skulle overdrages til Tyskland, i hvis hænder de ville blive af betydelig værdi; og derpå står der i den gamle gehejmelegationsråds optegnelse: »Resten var sædvanlig pladder«. Videre hedder det: »Kongen var ikke fornøjet med denne historie om Nordslesvigs tilbagegivelse og overdragelsen af De Vestindiske Øer, og mente heller ikke, at man kunne forsone den offentlige mening ved at forestille den, at da vi nu var i så udmærkede forhold til Tyskland, kunne vi også roligt opfylde venstres ønsker om at nedrive fæstningen«. Vedel var yderst betænkelig ved den hele sag, specielt ved at sende Lütken at sted med formelige instrukser. Vedel foreslog, at man på en pæn måde skulle se at drage sig ud af affæren og konsekvent fastholde neutraliteten, altså føre en ligelig neutralitetspolitik.

Kongen var ikke glad for P. Vedels udredning, men lovede at se at trække i land. Og i hvert tilfælde opnåede Vedel, at Lütkens rejse blev udsat; men planen i sig selv blev ikke opgivet.

Den 31. marts 1906 meddelte nemlig den danske gesandt i Berlin, Hegermann-Lindenchrone, hjem, at han havde haft en længere samtale med general Moltke, der havde udtalt sig til ham i lighed med, hvad han havde sagt til Lütken. I samtalen havde Moltke nævnt, at han ikke mente, sagen egnede sig til egentlige diplomatiske forhandlinger, men hvis man kunne sende en forhandler, der kunne stå inde for sine ord på samme måde som han selv, så var det nok. »Dersom man fra dansk side vil vide noget af mig eller sige mig noget, så lad f. eks.

kaptajn Lütken komme herved og tale med mig. Det kan godt ske uden at vække opmærksomhed.« Efter denne opfordring turde man ikke vente længere. Lütken fik lov til i begyndelsen af juli 1906 at rejse til Berlin for at fortsætte forhandlingerne. Som grundlag fik han en instruks fra forsvarsminister J. C. Christensen, altså ikke fra udenrigsministeren. Det hed i instruksens: »Det er den danske regerings vilje at ordne landets forsvar således, at landet kan gøre energiske forsøg på at hævde sin neutralitet. Det er hensigten ikke at tillade nogen anden magt at benytte landets territorium under en krig, og man forventer, at Tyskland vil respektere denne stilling. Man vil finde det meget ønskeligt, om Tyskland offentligt ville udtale dette, f. eks. i en overenskomst.«

Dette stykke af instruksens må man nok efter sammenhængen fortolke på den måde, at Danmark ville sætte sig til modværge, hvis en mod Tyskland fjendtlig magt søgte at besætte dansk territorium og derfra føre krig imod Tyskland. Den primære opgave skulle altså være at få Tyskland til under denne forudsætning at anerkende den danske neutralitet, men instruksens fortsatte med et subsidært forslag: »Skulle en sådan overenskomst have et videre indhold og f. eks. være en militærkonvention, da må man finde det meget betænkeligt af følgende grunde: fordi Københavns søbefæstning i øjeblikket er for svag til med sikkerhed at kunne afværge et flådeangreb fra en fælles tysk-dansk modstander, og fordi en militærkonvention så godt som udelukkende vil være i Tysklands interesse, medens den ville udsætte Danmark for store tab, ja, endog for truende fare. Noget sådant bør landet ikke udsætte sig for, med mindre det får meget væsentlige fordele til gengæld.« Mundtlig blev meningen med de væsentlige fordele klargjort således, at det betød, at Nordslesvig skulle gives tilbage til Danmark. Det ville med andre ord sige, at J. C. Christensen ikke

afviste den mulighed, at Danmark kunne slutte militæralliance med Tyskland, hvis man kunne få Nordslesvig igen. J. C. Christensen har i 1919, da sagen kom frem, forklaret, at han ville vise v. Moltke, at der skulle meget stærke ting til at få Danmark bort fra en virkelig neutralitet. I sætningen lå intet tilbud om en aftale, hævdede han. Det kan blive et fortolkningsspørgsmål; i al fald var en lillefinger rakt frem, og Tyskland kunne have taget den hele hånd; men det var ikke i Tysklands interesse. Ingen ansvarlige tyskere ønskede på det tidspunkt at provokere England ved en sådan aftale.

Moltke afviste ikke alene den forsigtigt formulerede tanke om en eventuel militærkonvention; han afviste også forslaget om, at Tyskland ved en offentlig erklæring skulle anerkende den danske neutralitet. Moltke sagde, at nogen erklæring om at respektere den danske neutralitet ville tyskerne ikke give, fordi det ikke i mindste måde ville falde dem ind at respektere den; så snart de anså krig med England for sikker, ville de stille os et ultimatum – ven eller fjende – en mellemting kunne de ikke tåle. Under en krig med England var det en livssag for tyskerne at spærre Store Bælt, og dertil behøvede de dansk territorium, og de agtede også at benytte det; men dermed var vor drømmeneutralitet brudt, og vi stod over for valget: Vi kunne gå med England eller med Tyskland, noget tredje gaves ikke, det var naturligvis, hvad vi anså for vore interesser, vi måtte rådspørge, men ud fra en venlig følelse ville han sige os, at hvilken vej vi end gik, burde vi være på det rene med situationen og have klaret os i forvejen, hvilken vej vi ville gå; thi ellers gik det os så »rent rav ruskende galt«. (Samtalen foregik på dansk). Nogen militærkonvention burde vi ikke slutte nu, selv om vi bestemte os til Tyskland, sagde Moltke, thi det kom for let ud, men vi kunne træffe aftaler underhånden mellem stabene for at

være sikre på samarbejde. Han anså Københavns søfæstnings forstærkning for en livssag for os, men vi burde skynde os, vi risikerede i høj grad at komme for sent ellers. Grænsereguleringer i Slesvig, mente han, kunne næppe ske før efter en krig, hvor vi havde stået på Tysklands side. Lütkens referat indeholder kun Moltkes udtalelser, men af general Moltkes referat fremgår det, at Lütken til spørgsmålet ven eller fjende havde svaret: »Om tre eller fire år vil Københavns søbefæstning være udbygget, da kan Danmark træde på Tysklands side«. For Moltke var det stadigvæk et enten-eller, og der var ikke nogen tilbøjelighed til at anerkende den danske tankegang.

Der har altså ikke været nogen vej frem for den politik, der var skitseret i instruksen til Lütken. Han havde kun kunnet søge at trække sagen i langdrag ved at henvise til, at forudsætningerne for en militær samvirken mellem Danmark og Tyskland endnu ikke var til stede. Når man ikke kunne få Tyskland til at give en erklæring om at respektere en dansk neutralitet, var der fra dansk side ingen anledning til at fortsætte drøftelserne. Men Moltke drev stadig på. I november 1906 af lagde Frederik VIII et besøg i Berlin og havde her bl. a. en samtale med general Moltke. Efter kongens referat lød Moltkes udtalelse: »Spørgsmålet vil blive »for eller imod«. Om en egentlig neutralitet troede han ikke der kunne blive tale, da han bestemt frygtede for, at fra vor side kunne den ikke hævdes. Tog vi stilling mod Tyskland, måtte der gås hensynsløst frem, og da ville det gælde landets eksistens. Gik vi med, da kunne der være tale om en tilbagegivelse af Nordslesvig, da ville et sådant skridt blive forstået i Tyskland.« Kongen svarede diplomatisk undvigende, men udenrigsminister Raben, der ved samme lejlighed havde en samtale med statssekretær Tschirsky, var mere åbenhjertig; han erklærede efter

Tschirskys referat: »I tilfælde af krig ville efter hans mening Danmarks stilling kun være på Tysklands side«. Kongen og ministeriet var af den opfattelse, at tilslutningen til Tyskland var en nødvendighed, skal grev Raben have sagt.

Da Lütken hørte om kongens samtale med Moltke, fandt han det nødvendigt at berolige Moltke m. h. t. Danmarks stilling i tilfælde af krig, hvad han så end har ment med at berolige. Men først sidst i marts 1907 mødtes Moltke og Lütken igen. Lütken gik denne gang i princippet ind på Moltkes tankegang. Efter Lütkens eget referat sagde han: »At hos alle ansvarlige danske statsmænd gjorde den overbevisning sig nu stærkt gældende, at Danmark under ingen omstændigheder burde stå ved siden af Tysklands modstandere, og at dersom oprettholdelsen af Danmarks neutralitet måtte vise sig umulig under en tysk-engelsk krig, ville vi gå med Tyskland.« I en redegørelse fra 1919 hævdede J. C. Christensen, at han havde været betænkelig ved denne udtalelse og erklærede, at der ikke var truffet aftale derom, og at Lütken ikke var bemyndiget til at afgive en sådan erklæring. Men ifølge Moltkes referat har Lütken netop udtalt sig på J. C. Christensens vegne: »Efter omhyggelig overlægning af for og imod havde J. C. Christensen besluttet sig til, at Danmark i tilfælde af en tysk-engelsk krig ville stille sig på Tysklands side. Bestemte aftaler kunne imidlertid endnu ikke træffes, da de politiske og militære forhold i Danmark endnu var for forvirrede. Så snart de planlagte reorganisationer (af forsvaret) var gennemført, ville Danmark også være parat dertil«. Moltke havde svaret, at denne erklæring var nok, thi hovedsagen var, at Tyskland vidste, om Danmark var ven eller fjende. En lille smule af det, der foregik, sivede ud til pressen, og det gav Lütken anledning til i et brev til Moltke at citere J. C. Christensens opfattelse. Avissnakken havde hidtil ikke gjort nogen

skade, mente J. C. Christensen, den havde sågar givet folk lejlighed til at tænke over muligheden af en nærmere tilslutning til Tyskland. Det ville være ganske godt. Så var overraskelsen ikke så stor, når vi engang stod side om side. »Jeg tror, han har ret«, sluttede Lütken.

For så vidt havde Moltke fået det ud af samtalerne, som han ønskede, men nogen generalstabsaftale blev ikke truffet. Udtalelserne var kun moralsk forpligtende for personerne, ikke for regeringen og for landet. Som Lütken skrev i et brev til Moltke: »Tyskland kunne stole på Danmark, så længe J. C. Christensen var ved roret i Danmark«.

Hvis man tager den tids forhold i betragtning, må man nok anse det for en rimelig opgave for den danske regering at give Tyskland tillid til dansk neutralitetsvilje, men en erklæring som den, Lütken havde afgivet på J. C. Christensens vegne, var yderst betænkelig. Formelt var der ikke indgået nogen forpligtelse – det er rigtig nok – men så længe J. C. Christensen og Lütken sad på indflydelsesrige poster i Danmark, kunne man i Tyskland forvente en dansk politik i overensstemmelse med Lütkens udtalelser. Når det danske forsvar var blevet reorganiseret, kunne man, ifølge Lütken, tænke på at gå videre.

I 1908 var tiden endelig inde til at udarbejde et nyt forsvarsforslag. Fra 1902 til 1908 havde en kommission arbejdet med forsvarsproblemerne. Dens betænkning blev afgivet i juli 1908. Det var derpå Lütkens opgave at udarbejde et forslag til en ny lov om forsvaret. J. C. Christensen havde gjort et målbevidst arbejde for at skabe en gunstig politisk baggrund, men i september 1908 meldte den tidligere justitsminister, Alberti, sig til politiet som storbedrager. Ved denne politiske skandale blev J. C. Christensens position undergravet. Han måtte træde tilbage; Lütken blev dog siddende og sam-

arbejdede nu med den nye konsejlspræsident og forsvarsminister, Niels Neergaard.

I februar 1909 forelagde Neergaard sit forsvarsforslag. Til almindelig overraskelse omfattede det også en lettere udbygning af landforsvaret omkring København, de såkaldte fremskudte forter, og hans forelæggelsestale tydede på, at han ville føre ligelig neutralitetspolitik. Men han kunne ikke føre forslaget igennem. En frygtelig politisk forvirring herskede omkring forsvarssagen i foråret og sommeren 1909, indtil J. C. Christensen for en kort stund igen blev forsvarsminister og i oktober 1909 gennemførte den nye forsvarsordning. Stort set gav den mulighed for, at Danmark kunne forsvare sig imod alle andre magter end Tyskland, uden at det dog var udelukket, at en regering, der ønskede det, også kunne anvende ordningen imod Tyskland. Loven var på mange punkter et kompromis. Det var ikke en fuld sejr for Lütken og J. C. Christensen, men Danmark fik et efter forholdene stærkt, effektivt værn. Straks efter at forsvarslovene var gennemført, gik J. C. Christensen af, og kort efter gik ministeriet som helhed, og det første radikale ministerium blev dannet i oktober 1909. Da fratrådte Lütken posten som departementschef i krigsministeriet. Dermed var der over hele linien nye mænd, som var uforpligtede over for Tyskland, og så vidt man kan se, blev tråden fra 1906–07 ikke taget op igen, heller ikke af venstre-regeringen Klaus Berntsen 1910–13. General Moltkes sympati for Danmark kølledes tydeligt, men tilbage blev i al fald i den tyske generalstab det indtryk, at Danmark ikke ville gå med i en alliance rettet imod Tyskland. Lütkens og J. C. Christensens politik havde været yderst risikabel og kompromitterende for den danske neutralitetslinie. Ingen kunne bebrejde dem, at de tog skyldigt hensyn til Tysklands overmagt, men deres positive tilsagn gik længere,

end dette formål krævede det. Det skyldes et sammentræf af omstændigheder, at virkningen blev begrænset til det mere beskedne, men meget væsentlige, at Tyskland fik sikkerhed for, at Danmark ikke ville slutte sig til dets fjender; i al fald i generalstaben vidste man dette.

I årene mellem de Lütkenke forhandlinger og krigsudbruddet i 1914 skiftede den storpolitiske konstellation. Af største betydning for Danmark var det, at den tyske flåde halede så meget ind på den engelske, at man fra ca. 1910 i England ikke længere regnede med at kunne trænge ind i Østersøen i tilfælde af krig. Faren for et tysk-engelsk flådesammenstød i de danske farvande blev formindsket.

Da krigen nærmede sig, følte man i Danmark ikke neutraliteten truet fra engelsk eller russisk side; den magt, man i almindelighed frygtede, var Tyskland. Forsvarsordningen af 1909 var ikke noget ringe grundlag for en dansk neutralitetspolitik, men alt det, man havde tænkt og diskuteret i forbindelse med de Lütkenke forhandlinger og forsvarsordningen af 1909, var blevet af mindre væsentlig betydning, fordi det parti, der i 1914 var ved magten i Danmark, det radikale venstre, havde et helt andet syn på, hvorledes den danske neutralitetspolitik burde underbygges, end højre og venstre. Dette syn kom klart frem i den kritiske situation, da den første verdenskrig brød ud.

Ved krigsudbruddet i 1914 og 9. april 1940

I de tidligere foredrag i denne række har jeg dels gjort rede for de lange linier i dansk udenrigspolitik historie, dels belyst nogle konkrete problemer, først Københavns befæstning, og dernæst de synspunkter, som L. C. F. Lütken var den mest konsekvente talsmand for. I det afsluttende foredrag skal et tredje principielt synspunkt på dansk udenrigs- og forsvarspolitik belyses: den politik, som det radikale venstre repræsenterede, og som med støtte af socialdemokratiet var den gældende politik mellem de to verdenskrige. I korthed kan man udtrykke synspunktet på den måde, at et svagt militært værn var mere betryggende for Danmarks neutralitet end et stærkt forsvar, og at det var halsløs gerning for Danmark overhovedet at komme i krig.

I forbindelse med den offentlige debat om forsvarsordningen i 1909 blev standpunktet skarpt formuleret af historikeren, dr. phil. P. Munch. I en række artikler i tidsskriftet »Det nye Aarhundrede« fulgte P. Munch i 1909 kritisk forsvarssagens udvikling. Det er ofte fremhævet, at P. Munch og hans meningsfæller nærrede en overdreven tillid til, at civilisationens vækst ville gøre krig til en umulighed, men han afviste dog ikke aldeles, at der kunne komme krig, og han var fuldstændig klar over, at den for Danmark farligste situation ville være et sammenstød mellem Tyskland og England, men han optog den gamle idé fra Hørups dage, at Dan-

marks militære udrustning, især fæstningsanlæg, ville fremkalde et kapløb mellem stormagterne om, hvem der i tilfælde af krig først kunne lægge hånden derpå til egen fordel.

Forsvarsordningen af 1909 kritiserede han ud fra den betragtning, at den kun ville forøge farerne for Danmark og »skabe en til vished grænsende sandsynlighed for, at vi i krig blev Tysklands tvungne hjælpere«. Næsten profetisk skrev han, at tyskerne ville kunne sejle om natten, landsætte om morgenen, og inden aften være herrer i København, og han fortsatte: »Dette ville tyskerne også kunne, når København er en åben by, vil man sige. Dette er sandt, men de vil da have langt mindre brug derfor og langt mindre gavn deraf. Det ubefæstede Sjælland har kun ringe interesse for tyskerne. Ligger der derimod omkring København en krans af søforter. . . , som regeringspartierne ønsker, da vil København for tyskerne være et fortræffeligt støttepunkt mod englænderne. Det vil være af største betydning for dem at gøre sig til herrer over København med dets søforter, for at vende disses kanoner imod englænderne. Kommer krigen nogensinde, da vil de fæstningsværker, vi har bygget, blive brugt af tyskerne, ligesom de troppe, vi har indekcerseret, vil blive tvungne hjælpetropper for disse.«

Tilsyneladende har P. Munch ikke gennemskuet J. C. Christensens tanke, at man ved den særlige måde, forsvaret blev indrettet på, ville give Tyskland tryghed for, at Danmark var i stand til at afvise angreb fra Tysklands mulige fjender, og at man derved kunne håbe på at få Tyskland til at respektere Danmarks neutralitet.

En yderligere uddybning gav P. Munch sine synspunkter på den 18. interparlamentariske konference i Haag i september 1913, hvor man bl. a. drøftede neutrale staters pligter og rettigheder. Han gik stærkt ind for en bestem-

melse, der skulle sikre, at ingen stat var forpligtet til, når den kun rådede over utilstrækkelige kræfter, at sætte disse ind og lade dem ødelægge i en kamp, hvorved dog intet kunne vindes. Han brugte følgende eksempel til at illustrere sin tankegang: »Hvis en lille stat har 30.000 soldater ved sin grænse, og hvis denne hær bliver angrebet af 60.000 soldater, forekommer det mig uretfærdigt at sige til den neutrale stat: De må ofre nogle tusinde af disse soldater i en håbløs kamp. Det forekommer mig, at man må give den neutrale stat fuld frihed til selv at bedømme situationen og at afgøre, om den vil kæmpe, eller om den vil afholde sig fra det.« P. Munch kunne ikke vinde gehør for denne opfattelse; men den har interesse ved at vise, at konsekvensen af den ikke-militært forsvarede neutralitet i sidste instans naturligt måtte blive fremmed besættelse.

I 1913 var P. Munch blevet forsvarsminister i regeringen Zahle; udenrigsministerposten var besat med fagdiplomaten Erik Scavenius, der delte P. Munchs syn på det formålsløse i et militært forsvar. Da Danmark ikke kunne forsvare sig imod Tyskland, anså Erik Scavenius det for at være i Danmarks alleregentligste interesse at etablere helst et venskabeligt, men i det mindste et tåleligt forhold til Tyskland. Han anså det for udelukket, at Danmark nogensinde kunne tillade sig at komme i et alvorligt modsætningsforhold til Tyskland, og for så vidt var han enig med Lütken i præmisserne, men altså ikke i de konklusioner, Lütken havde draget m. h. t. svaret.

Den storpolitiske konstellation forandrede sig i årene mellem Lütkens forhandlinger og verdenskrigens udbrud. Det blev af stor betydning, at en russisk-engelsk forståelse i 1907 blev etableret, således at en fransk-engelsk-russisk samvirken derefter var en risiko, som Tyskland måtte regne med. Storpolitisk betød det en bedre balance

i magternes gensidige styrkeforhold, men i Danmarks umiddelbare nærhed blev Tyskland stadig mere dominerende. Allerede i 1911 måtte den britiske udenrigsminister, Sir Edward Grey, lade den russiske udenrigsminister, Sassonow, forstå, at Rusland ikke kunne vente hjælp gennem Østersøen i tilfælde af fælles krig imod Tyskland. Sir Edward Grey tvivlede på, at England kunne få skibe ind i Østersøen, med mindre England var sikker på kontrol med indsejlingen, og det ville være vanskeligt at sikre sig den, hvis Tyskland kunne rende Danmark overende, og det har man altså i England regnet med, at Tyskland kunne.

Da Erik Scavenius i foråret 1914 var med kong Christian X på officielt besøg i England, sagde Sir Edward Grey til ham, at han fuldt ud forstod Danmarks vanskelige stilling over for Tyskland. Navnlig havde man i London lagt mærke til, at engelske flådebesøg i danske farvande udløste vrede i Tyskland, og at denne vrede også blev rettet mod Danmark. Man havde derfor, for at undgå at irritere Tyskland og derved påføre også Danmark ubehageligheder, besluttet sig til at afstå fra sådanne flådebesøg – et vink, hvis realitet var, siger Erik Scavenius, at vi ingen hjælp kunne vente fra England. Men der lå yderligere den realitet i dette vink, at England nu i mindre grad end tidligere ville interessere sig for de danske farvande, at følgelig et engelsk fremstød i Østersøen ved en krigs begyndelse næppe var at frygte, men dette forhold var man endnu ved krigsudbruddet i 1914 ikke helt klar over i Tyskland. Her regnede man med, at en tysk-engelsk krig muligvis kunne begynde med et engelsk flådefremstød i Østersøen, og man traf forholdsregler derimod.

I juli 1914 gik den storpolitiske situation i hårdknude; hvad man i årtier havde frygtet, en europæisk stor-krig, var pludselig blevet virkelighed. De internationale

forviklinger, der førte frem til den første verdenskrig, vil der ikke i dette foredrag være anledning til at gå nærmere ind på. Krisen blev akut, da Østrig-Ungarn i de sidste dage af juli erklærede krig mod Serbien. Fra Berlin kom der den 30. og 31. juli 1914 meddelelse til udenrigsministeriet om, at Tyskland ikke nærede aggressive hensigter imod Danmark, og den danske regering gav stærke udtryk for viljen til at indtage en neutral holdning. Rusland ydede støtte til Serbien; Tyskland til Østrig-Ungarn, og Frankrig var bundet af sine forpligtelser over for Rusland. Den 1. august var verdenskrigen en kendsgerning. Den 2. august mødte den tyske gesandt i København, v. Brockdorff-Rantzau, op hos udenrigsminister Erik Scavenius og erklærede, at da han nu havde vished for, at krigen var brudt ud, skulle han i henhold til tidligere ordre aflevere en meddelelse til den danske regering med følgende indhold: »Tyskland havde på ingen måde til hensigt at true den danske stats integritet, men uden Tysklands vilje og tilskyndelse kunne krigsbegivenhederne have en overgriben af operationerne til danske farvande til følge. Danmark måtte blive sig situationens alvor klar og være besluttet på, hvilken stilling det eventuelt ville indtage«. Gesandten erklærede for sit eget vedkommende, at udtalelsen ikke indeholdt nogen trussel eller noget ultimatum; og han spurgte, om Danmark påtænkte en mobilisering, da dette kunne vække tvivl om Danmarks holdning under de skiftende situationer, som kunne indtræde; og han omtalte en dansk indmarch i Nordslesvig som en af de muligheder, man i Tyskland måtte regne med. Hvad det sidste angik, kunne det tyde på, at virkningen af de Lütkeneske forhandlinger ikke var slået helt igennem. Det kan synes mærkværdigt, at v. Brockdorff-Rantzaus henvendelse blev fremsat, endnu inden England var med i krigen, på et tidspunkt, da krigsoperationer

i de danske farvande endnu måtte forekomme lidet sandsynlige. Men meningen må altså have været, at den tyske gesandt ville vide, hvordan Danmark ville stille sig til en eventuel neutralitetskrænkelse; om en neutralitetskrænkelse automatisk ville medføre, at Danmark ville gå i krig mod den part, der var skyld i krænkelserne, og derved blive allieret med den anden part. Muligvis har den tyske gesandt ment, at man ved at af tvinge Danmark en principiel erklæring kunne binde Danmark til den for Tyskland gunstigst mulige neutralitetspolitik. En udtalelse afgivet ved krigens begyndelse ville ligesom forpligte Danmark for den kommende tid, uanset hvilke omskiftelser krigen kunne bringe.

Forespørgslen gav anledning til bevægede forhandlinger mellem regeringen, kongen og de ledende militære personligheder. I skildringen af begivenhederne i 1914 står disse forhandlinger noget i baggrunden i forhold til de forhandlinger, der blev ført den 5. august, dagen efter, at England var indtrådt i krigen, da Tyskland stillede krav til Danmark om at spærre Store Bælt med miner. Men forhandlingerne den 2. og 3. august er i principiel henseende af samme betydning som de forhandlinger, der gik forud for mineudlægningen.

Den 3. august kl. 16 kunne Erik Scavenius give Brockdorff-Rantzau svar på hans forespørgsel. Svaret gik ud på, at den danske regering nærrede det håb, at krigsoperationerne ikke ville gribe over på de danske farvande. (Der var rimelig grund til at håbe det, eftersom England endnu ikke havde grebet ind i krigen). Den afgørende sætning var formuleret på følgende måde: »Skulle ikke desto mindre sådant ske uden Tysklands vilje og tilskyndelse, vil det ikke bevirke nogen ændring i Danmarks neutrale holdning. Danmark vil i intet tilfælde slutte sig til Tysklands modstandere«. Meningen må være, at selvom Tyskland var den part, der

krænkede den danske neutralitet, ville det ikke medføre, at Danmark kom i krig med Tyskland; Danmark ville overhovedet ikke under nogen omstændigheder gå mod Tyskland, men det betød også, at Danmark ikke positivt ville gå med på Tysklands side, hvis andre magter krænkede dansk neutralitet. P. Munch har i 1919 forklaret standpunktet således: »At selvom dansk neutralitet krænkedes det ene eller det andet sted, kunne dette ikke føre Danmark til at tage parti i krigen som parthaver for den ene eller den anden af de stridende«. Når Danmark ikke ville tage parti, kunne konsekvensen altså blive en fremmed besættelse. I modsætning til besættelse under krig kunne man bruge betegnelsen »fredsbesættelse«. (Således har Erik Scavenius kendetegnet ordningen efter 9. april 1940 i sin bog om forhandlingspolitikken under besættelsen). Vi må altså tolke ordene således: Skulle f. eks. Tyskland, som følge af et engelsk angreb, benytte krigeriske midler på dansk område, ville dette ikke medføre nogen ændring i Danmarks neutrale holdning, heller ikke hvis Tyskland besatte dele af Danmark og heller ikke, hvad der var lidet sandsynligt, hvis England forsøgte at sætte sig fast.

Erklæringens første del var beregnet på hypotetiske tilfælde; mere bestemt af øjeblikket var den sidste sætning: »Danmark vil i intet tilfælde slutte sig til Tysklands modstandere«. Det ligger nær at sammenligne med Estrups udtalelse i 1878, som er omtalt i et tidligere foredrag. Estrup sagde, »at vi i tide måtte nærme os Tyskland så meget, at det ikke kan nære nogensomhelst tvivl om, at Danmark vil stå på dets side, i ethvert tilfælde aldrig imod det«. (Rigtignok var han senere med til at befæste København, som var vendt mod Tyskland, men det er en anden sag). Lütken sagde i 1907, at Danmark under ingen omstændigheder burde stå ved siden af Tysklands modstandere,

og at dersom opretholdelsen af Danmarks neutralitet måtte vise sig umulig under en tysk-engelsk krig, ville vi gå med Tyskland. *Estrup i 1878, Lütken i 1907 og Scavenius i 1914* var enige om, at Danmark aldrig måtte stille sig på Tysklands modstanderes side; forskellen lå i, at *Estrup i 1878 og Lütken i 1907* i givet fald ville gå med Tyskland, den radikale regering ville i værste fald søge at opretholde en stilling som et »fredsbesat« land. Det er denne opfattelse, der peger frem mod stillingen i april 1940.

Men just som Erik Scavenius mundtlig gav v. Brockdorff-Rantzau sin meddelelse den 3. august kl. 16, kom departementschefen i udenrigsministeriet, Herluf Zahle, ind med et telegram fra den danske gesandt i Berlin, grev C. Moltke. Statssekretæren i det tyske udenrigsministerium, v. Jagow, havde erklæret, at v. Brockdorff-Rantzaus henvendelse til den danske regering beroede på en misforståelse; den tyske regering var tilfreds med den erklæring om neutralitet, som den danske gesandt i Berlin havde overbragt til den tyske regering.

For grev Brockdorff-Rantzau var situationen særdeles ubehagelig, ja, rent ud sagt pinlig. Han havde i fuld form forelagt den danske regering en forespørgsel, der i sin realitet, trods al tale om, at det ikke var en trussel, dog betød, at regeringen fik sat kniven på struben, ikke alene for at Tyskland kunne vide, hvad det havde at regne med i forhold til den nordlige nabo, men naturligvis også for at udøve pres på den danske regering, for at få den til at indtage den for Tyskland mest fordelagtige holdning. Statssekretæren, v. Jagows, erklæring var simpelthen en desavouering af den tyske gesandt, tilmed en desavouering for øjnene af den danske udenrigsminister og de ledende danske embedsmænd. Man må forstå forholdet således, at v. Brockdorff-Rantzau ikke i den givne situation kan have været spe-

cielt instrueret om at rette henvendelse til den danske regering, men han har tolket en almindelig vejledning mere bestemt, end det var tilsigtet. Han har troet at varetage tyske interesser derved, men hans foresatte i Berlin mente, at han havde handlet overilet. Scavenius havde ikke andet at gøre end at trække sin lige fremsatte erklæring tilbage. Når forespørgslen faldt bort, faldt også svaret bort, det var klart nok.

For udenrigsminister Scavenius kunne situationen dog siges at have den fordel, at han havde fået landets øverste ansvarlige civile og militære ledere samlet om det principielle synspunkt, som han anlagde på Danmarks udenrigspolitik. Men for v. Brockdorff-Rantzau måtte forholdet tegne sig således, at hans stilling ved den tyske statssekretærs erklæring var blevet vanskeliggjort, og han måtte insistere på, at hans forespørgsel havde været velbegrundet og formålstjenlig set fra et tysk standpunkt. Den 7. august 1914 mødte v. Brockdorff-Rantzau da op i udenrigsministeriet igen. Han havde nu, sagde han, ordre til at spørge, om Danmark vedblivende var villig til at afgive den erklæring, som man havde været rede til at give den 3. august. Det var Scavenius rede til, men han erklærede samtidigt, at begivenhederne havde gjort den overflødig. Han tænkte hermed på mineudlægningen den 5. august. Det kan være rigtig nok, at erklæringen afgivet den 7. august politisk set var af mindre betydning, men den viste i et glimt den grundlæggende opfattelse i den radikale udenrigs- og forsvarspolitik, og den viser også denne politiks sidste konsekvens: at indtage stillingen som »fredsbesat« land, hvis neutraliteten ikke kan holdes.

Den 4. august 1914 gik England med ind i krigen mod Tyskland, og den 5. august stillede Tyskland krav om, at Danmark skulle spærre Store Bælt effektivt med miner imod begge krigsførende parter. Det var indly-

sende, at kravet blev stillet i tysk interesse for at holde den engelske flåde ude fra Østersøen, men formen var således, at Danmark kunne imødekomme det tyske krav uden at opgive sin neutrale status. Efter indgående forhandlinger i løbet af den 5. august 1914 mellem ledende politikere og med de ansvarlige militære ledere, gik den danske regering ind på det tyske krav.

Disse forhandlinger skal ikke refereres, hvor interessante de end er. Der er her kun anledning til at gå lidt ind på spærringens udenrigspolitiske og militære baggrund. De danske politikere var især bekymrede for den engelske reaktion, men det havde der tilsyneladende ikke været grund til, for den var yderst rolig. Da den engelske gesandt i København fik meddelelse om mineudlægningen, svarede han, at han anså det for at være en meget forstandig beslutning. Kong Christian X sendte et forklarende telegram til sin fætter, kong Georg V af England, som svarede venligt forstående igen. Situationen realitet var den, at England ikke ved krigens begyndelse tænkte på at foretage et fremstød imod Østersøen. I Tyskland havde man ventet et sådant fremstød og truffet alle forholdsregler derefter. Kravet om mineudlægning var altså rejst ud fra en forkert forudsætning; få måneder senere ønskede den tyske marineledelse i Kiel minespærringen ophævet, men det lod sig ikke gøre; den blev der under hele krigen.

Når Danmark bevarede sin neutralitet, var det, fordi ingen af de krigsførende parter havde afgørende interesse i at krænke den, men i større sammenhæng også fordi det danske forsvar var tilstrækkeligt til at give Tyskland tillid til, at Danmark kunne hævde sin neutralitet. Det må dog straks tilføjes, at regeringen Zahle ikke byggede sin politik på landets militære magtmidler, selv om sikringsstyrkens indkaldelse betød en delvis mobilisering; det blev især klart under forhandlingerne om mi-

neudlægning mellem forsvarsministeren, P. Munch, og de politikere, der var betænkelige ved at lægge minerne ud. P. Munch var af den opfattelse, at en afvisning af det tyske krav om mineudlægning ville betyde, at tyskerne selv ville udlægge minerne og muligvis besætte Sprogø og et par punkter på Fyn og Sjælland. Hvis man ville nøjes med i så fald at protestere og ikke at gøre dette til krigsgrund, ville P. Munch gå med til at afvise de tyske krav. Men modstanderne af mineudlægningen sagde: Besættelse af dansk territorium er krigsgrund. Regeringen besluttede derpå, at minerne skulle lægges ud. I den givne situation var det den rigtige beslutning.

Der er mange momenter i situationen ved krigsudbruddet i 1914, som her er udeladt. Det har især været formålet at fremhæve de forhold, der danner baggrund for en kortfattet sammenligning med enkelte træk af situationen i 1940.

For med rimelighed at kunne gennemføre en sådan sammenligning er det dog nødvendigt at give en kort sammenfattende oversigt over Danmarks udenrigs- og forsvarspolitiske situation mellem de to verdenskrige. Danmark har næppe nogensinde i sin historie været i en så lidet risikabel udenrigspolitisk stilling, som i årene efter 1918. Rusland var ved revolutionen i 1917 reduceret som international magtfaktor, og for Tyskland betød nederlaget i 1918, at den tyske krigsmaskine blev slået i stykker, og Tyskland måtte gå ind på krav om afrustning som led i fredstraktaten. De sejrriige vestmagter var der ingen grund til at frygte. Store forskydninger fandt sted i landegrænserne langs Østersøen. Finland, Estland, Letland, Lithauen og Polen dukkede op som selvstændige stater uden at betyde noget nævneværdigt som militære faktorer. Med Folkeforbundet troede eller håbede man at få et instrument til at opretholde en

fredelig verdensorden. Det var en selvfølge for Danmark at være med i Folkeforbundet. Endelig var det mest alvorlige udenrigspolitiske problem, som Danmark havde været tynget af i noget nær et århundrede, det sønderjyske spørgsmål, blevet løst. Danmark var endelig blevet en nationalstat med en høj grad af overensstemmelse mellem folkegrænse og landegrænse.

Det var i de første år af 1920'erne vanskeligt at se, hvorfra den danske neutralitet kunne blive truet. Det er baggrunden for den revision af forsvarspolitikken, der begyndte med, at en ny forsvarskommission blev nedsat i 1919, og som fandt sin afslutning med forsvarsordningen af 1922. Den betød en stærk reduktion af det danske militærvæsen. Bataillonernes antal blev skåret ned fra 52 til 35; koncentrationen af forsvaret på Sjælland blev opgivet. Efter forsvarsordningen af 1909 stod 3 divisioner på Sjælland mod een i Jylland; efter ordningen i 1922 fik man 2 divisioner i Jylland og een på Sjælland. Københavns landbefæstning blev nedlagt. Dette skete forøvrigt allerede i 1920.

Under indtryk af den alvorlige økonomiske krise i 1930'erne, der gjorde besparelser på statsbudgettet ønskelige, gennemførte man i 1932 en ny nedskæring. De 35 batailloner blev reduceret til 24, og samtidig blev flåden stærkt begrænset. Den ene jyske division blev nedlagt; forsvarets tyngdepunkt lå igen på Sjælland. Ordningen betød ikke en afrustning, som Socialdemokratiet og Det radikale Venstre havde foreslået flere gange i 1920'erne, men den danske udenrigspolitik må fra da af karakteriseres som en i militær henseende svagt underbygget alliancefri neutralitetspolitik.

Den baggrund, hvorpå forsvarsdiskussionen havde været ført efter den første verdenskrig, ændrede sig brat i 1933, da Hitler kom til magten i Tyskland. En genoprustning i gigantisk målestok fandt sted, og en ud-

fordrende udenrigspolitik blev indledt. Der findes adskillige vidnesbyrd om, at en militærpolitisk nyorientering var ved at bane sig vej inden for Socialdemokratiet, den slog ikke igennem. Det var udelukket at tænke på en politik efter princippet at holde ud, til der kom hjælp, for der var ingen udsigt til at få hjælp fra andre magter, og Folkeforbundet var uden effektivitet. Der var ingen anledning til at slå ind på en Lütken-kurs, at gøre dansk neutralitet acceptabel for Tyskland ved at indrette forsvaret således, at det var effektivt over for alle andre magter end Tyskland. Den danske neutralitet var ikke truet af andre magter. Mulighederne for med militære midler at forsvare Danmark over for et direkte tysk angreb syntes håbløse. Det danske forsvar blev ikke udvidet i nævneværdig grad. En ny forsvarslov blev nok gennemført i 1937; der blev bevilget flere penge til anskaffelser, men nogen krigsmæssig effektivitet fik det danske forsvar ikke.

Hvis man betragtede det dansk-tyske forhold isoleret, var det vanskeligt at se, hvad tyskerne ville opnå ved en besættelse, som de ikke lige så let kunne få uden en sådan. Der var rimelige holdepunkter for, at den dansk-tyske ikke-angrebspagt, der blev sluttet 31. maj 1939, kunne have en vis reel værdi. Rigtignok var den fra tysk side et led i et propagandafelttog, men når de to parter erklærede, at de i intet tilfælde ville gå til krig eller nogen anden art af magtanvendelse imod hinanden, havde man vel også lov til at tolke dette som et vidnesbyrd om, at tyskerne ikke havde livsvigtige interesser på dansk territorium, og at den danske neutralitet for en almindelig betragtning var forenelig med tysk interesse; men det var synd at sige, at der herskede nogen grundfæstet tillid til Hitlers politiske løfter, ej heller til ikke-angrebspagten.

Da krigen brød ud i september 1939, behøvede Tyskland ikke at frygte et engelsk fremstød i Østersøen; det

var i 1914 den risiko, der havde fået Tyskland til at stille krav om, at Store Bælt skulle spærres med miner. Et sådant krav var der ingen anledning til at rejse i 1939. Der blev nok efter tysk forlangende lagt minefelter ud forskellige steder, men nogen spærring var der ikke tale om. Tyskerne ønskede ikke, som i første verdenskrig, alene at være henvist til Kielerkanalen som udfaldsvej fra Østersøen til Nordsøen; det tyske luftvåben gav dækning for en sådan holdning, selv om den tyske flåde ikke i 1939 var nået op på samme styrke som i 1914. Desuden var Tyskland i modsætning til 1914 dækket imod øst ved Hitler-Stalin-pagten. At Tyskland tænkte på en aktion i Norge, var der næppe nogen i Danmark, der forestillede sig. Men selv om der tilsyneladende ikke var naturlige krigsmål for Tyskland i Danmark, var angsten for, hvad Hitler kunne finde på, almindeligt udbredt. Dyb pessimisme lyste ud af statsminister Staunings udtalelser ved nytåret 1940, hvor han sagde, »at krigsførelse i egentlig forstand er udelukket af de geografiske forhold, ligesom befolkningens størrelse udelukker tilstedeværelsen af en hær, der kan tage kampen op imod magter, som kan tænkes at stå kampberedte over for Danmark«. Stauning talte her i flertal om magter, men i realiteten kunne der kun være tale om een, nemlig Tyskland.

Den 19. januar 1940 gav folketinget i en folketingsbeslutning udtryk for den opfattelse, at neutraliteten skal opretholdes, og at de midler, der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed. Udtalelsen lod sig imidlertid fortolke forskelligt.

Mens i 1914 Englands aftagende interesse for de danske farvande for tyskerne havde været en uventet faktor i billedet, så var det i 1940 oplagt, at England ikke ønskede at gøre sig militært gældende i Danmark. Den 2. februar 1940 gav Churchill udtryk for sit syn på Dan-

marks stilling i en tale til nordiske journalister i England. »Jeg kan ikke bebrejde Danmark noget. De andre (nordiske lande) har dog en grav, over hvilken de kan fodre tigreren, men Danmark ligger så frygtelig nær ved Tyskland, at det ville være umuligt at bringe hjælp. Jeg ville i al fald ikke påtage mig at garantere Danmark. Det gælder for Danmark om at balancere... Vi får bacon og smør, og tyskerne får noget... Det er måske også det bedste sådan. Danmark har jo en traktat med Tyskland, men jeg tvivler ikke på, at tyskerne vil oversvømme Danmark den dag, det passer dem.«

I løbet af foråret 1940 blev det mere og mere tydeligt, at vestmagterne nærrede en stor interesse i at få fodfæste på den skandinaviske halvø, men først i de sidste dage før den 9. april blev det åbenbart, at også Tyskland tænkte på den skandinaviske halvø. Der udviklede sig en slags kapløb. Tyskland ønskede at kunne benytte de norske fjorde som baser for de tyske ubåde. Det var situationens overraskende og af ingen forudsete træk, at Tyskland, uden hensyn til Englands flådeoverlegenhed, ville og kunne sætte sig fast i Norge. Det var som forbindelsesvej til Norge, at Danmark fik interesse for Tyskland. Det var ikke et mål i sig selv.

Det er let nok nu bagefter med kendskab til aktionens forløb at se, hvilken risiko tyskerne løb i militær henseende, og at systematisk forberedt modstand især i Norge havde været af betydning; men man må vurdere forholdene ud fra tidens forudsætninger og må da konstatere, at der blandt de ledende danske politikere ikke fandtes nogen tro på, at Danmark med militære midler kunne udrette noget imod den tyske krigsmaskine, og det var, som det er vist i det foregående, ikke nogen ny opfattelse. I Norge havde man ikke forestillet sig muligheden af en aktion som overfaldet den 9. april, og for øvrigt heller ikke i England.

Man kan undre sig over, at overrumplingen og overfaldet den 9. april, trods advarslerne i dagene før, lykkedes så godt for tyskerne; men formålet med den tyske aktion blev vestmagterne og de angrebne først klar over, da det var for sent at tænke på de militære muligheder, som situationen trods alt måtte rumme. For Danmarks vedkommende havde det, hvordan aktionen i Norge end udviklede sig, altid stået i Tysklands magt at knuse enhver modstand.

Den grundlæggende forskel mellem 1914 og 1940 ligger deri, at de tyske militære ledere ved den første verdenskrigs begyndelse, for den tyske nordflankes vedkommende, tænkte i defensive baner, medens de nye tyske magthavere i 1940 tænkte i offensive baner. Tyskland gjorde et voveligt fremstød for at få herredømmet over de norske fjorde som baser for tyske ubåde.

Med den tyske besættelse i 1940, da Danmark bøjede sig for det tyske pres og for en tid fik status som et »fredsbesat« land, slutter denne række af foredrag om dansk udenrigspolitik. Den danske neutralitetspolitik var brudt sammen over for tidens rå realiteter. Konsekvensen af den i militær henseende svagt underbyggede alliancefri neutralitetspolitik var i sidste instans blevet en tysk besættelse. Om et stærkere forsvar havde ført til et andet resultat, kan der gisnes om; til syvende og sidst vil den ansvarlige regerings beslutninger om, hvordan det militære apparat skal bruges, være afgørende; men en vis militær styrke giver en større bevægelsesfrihed. Den danske regering havde i 1940 ingen anden mulighed end at indrette sig efter forholdene. Men den 9. april er blevet et vendepunkt. Denne dags bitre erfaringer danner udgangspunkt for en ny udenrigs- og forsvarspolitik, hvis problemer vi står midt i, og som det kan være af interesse at måle, også med de historiske erfaringers målestok.

Skrifter udgivet af

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

1. *Hans H. Fussing*: Bybefolkningen 1600–1660. 1957. 125 sider. Kr. 16 (8).
2. *Viggo Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I. 1957. 287 sider. Kr. 18 (12).
3. *Erik Rasmussen*: Statslånskrisen 1919. 1957. 125 sider. Kr. 11.50 (7.50).

Priserne i parentes er særpriserne for selskabets medlemmer.

Tidligere har selskabet bl. a. udgivet:

Den jyske lov. Text med oversættelse, kommentar og ordbog.
Ved *Peter Skautrup*. 1941. 389 sider. Kr. 15 (10).

Sophie Brahes regnskabsbog 1627–40. Ved *Henning Paulsen*.
1955. 256 sider. Kr. 10.75 (8).

Selskabet udgiver endvidere tidsskriftet »*Jyske Samlinger*. *Tidsskrift for Danmarks Historie*«. »*Jyske Samlinger*« udgives to gange om året og leveres til selskabets medlemmer. Kontingent kr. 10. Henvendelse om medlemskab til

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

Carl Blochs Gade 28, Århus.

I Fem foredrag om

DANSK UDENRIGSPOLITIK EFTER 1864

har professor, dr. phil. *Troels Fink* samlet fem foredrag, hvoraf fire har været holdt i radioen. Bogens første afsnit opridses hovedlinierne i dansk udenrigspolitik fra 1864 til Atlantpagten, de følgende foredrag samler linierne i enkelte problemer og situationer: udenrigspolitikken og Københavns befæstning, Danmarks stilling under den russisk-japanske krig og forhandlingerne mellem L. C. F. Lütken og den tyske generalstabschef H. v. Moltke. Tilsammen giver de et klart billede af udenrigspolitik og vilkårene for et lille land i årene op mod 1. verdenskrig. Sluttelig modstilles Danmarks stilling ved krigsudbruddet 1914 med situationen ved 2. verdenskrigs udbrud. Hovedtemaet er forholdet til Tyskland, og bogen giver den historiske forklaring på den politik, der førte til beslutningen den 9. april 1940. En politik markeret af navne som Estrup, J. C. Christensen, P. Munch og Erik Scavenius.

De fem foredrag er et af resultaterne af mange års arbejde med emnet. Dyb fortrolighed med stoffet gør, at forfatteren har været i stand til på én gang at meddele nye resultater i knap form og skrive en fængslende bog. Det videnskabelige grundlag er bevaret, men emnet er gennem foredragets mundtlige form og mere populære oplæg behandlet på en måde, der både vil tilfredsstille den historisk interesserede og læseren, der søger almen politisk orientering.

Kr. 6,75.